

Rapportage

Financiële educatie in het mbo

Resultaten kwantitatief en kwalitatief onderzoek onder mbo-docenten
Burgerschap

In opdracht van: Wijzer in geldzaken, gemeente Amsterdam en gemeente Rotterdam

Gemeente Rotterdam

Utrecht, juli 2021

Postbus 681

3500 AR Utrecht

Telefoon: 030 263 10 80

E-mail: info@duo-onderwijsonderzoek.nl

Website: www.duo-onderwijsonderzoek.nl

INHOUDSOPGAVE

1	INLEIDING	2
2	DOELSTELLINGEN.....	3
3	ONDERZOEKSOPZET	4
4	SAMENVATTING BELANGRIJKSTE RESULTATEN	6
5	RESULTATEN.....	10
5.1	Financiële vaardigheden mbo-studenten	10
5.2	Beeld van financiële vaardigheden mbo-studenten	11
5.3	Het belang om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden	16
5.4	Aandacht docenten voor financiële vaardigheden	18
5.5	Invulling aandacht voor financiële vaardigheden	23
5.6	Ideale manier om aandacht te besteden aan de financiële vaardigheden	30
5.7	Bekwaamheid om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden	33
5.8	Bekendheid en gebruik educatieve projecten	35
5.9	Week van het geld: bekendheid en aandacht	38
5.10	Bereik docenten.....	41
5.11	Rol gemeente	43
5.12	Tips en suggesties voor Wijzer in geldzaken en gemeenten	45
6	BIJLAGE: RESPONSVERANTWOORDING EN BETROUWBAARHEID	48

1 INLEIDING

Het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) bereidt studenten voor op hun toekomst in de maatschappij. Niet alleen door hen een vak te leren, maar ook door hen voor te bereiden op goed burgerschap. Leren omgaan met geld is een belangrijk onderdeel van het voorbereiden van jongeren op een zelfstandige toekomst. Hoe ouder jongeren worden, hoe meer financiële verantwoordelijkheden zij krijgen, en hoe meer beslissingen zij zelf moeten nemen. Studenten moeten hun weg weten te vinden in financiële producten zoals een zorgverzekering, studielening en abonnementen. Daarnaast krijgen zij vaak te maken met hun eerste vaste baan en bijbehorend arbeidscontract, maar ook met financiële verleidingen, beïnvloeding en risicovolle manieren om 'makkelijk' aan geld te komen.

De schuldenproblematiek onder jongeren toont aan dat een groot deel deze vaardigheden nog niet onder de knie heeft. Uit het onderzoek van Nibud onder mbo-studenten blijkt dat iets minder dan 4 op de 10 mbo'ers een schuld heeft¹. Bijna de helft van deze mbo-studenten met een schuld vindt niet dat ze een financieel probleem hebben. Ze maken zich naar eigen zeggen niet druk, terwijl dat misschien wel nodig zou moeten zijn om grotere financiële problemen te voorkomen. Die financiële problemen zijn alleen maar groter geworden tijdens de coronacrisis, omdat jongeren relatief vaak te maken hebben (gehad) met inkomstenverlies (Nibud 2020).

Uit onderzoek van Nibud blijkt verder dat het belangrijk is om aandacht te geven aan financiële educatie onder jongeren. Docenten Burgerschap in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo) spelen hierbij een belangrijke rol. Echter is er nog weinig bekend over deze doelgroep. Lukt het hen om jongeren financiële vaardigheden bij te brengen, waar lopen ze tegenaan en hoe zouden ze geholpen kunnen worden om financiële educatie nog beter te integreren binnen hun eigen onderwijs?

Wijzer in geldzaken, de gemeente Amsterdam en de gemeente Rotterdam willen (onder andere) weten of en zo ja, wat voor aandacht mbo-docenten Burgerschap in hun lessen besteden aan de financiële vaardigheden van hun studenten. Dit zijn vragen die zowel op landelijk als lokaal niveau spelen. De drie partijen (Wijzer in geldzaken, gemeente Amsterdam en gemeente Rotterdam) hebben daarom besloten om hun handen ineen te slaan en een onderzoek onder mbo-docenten Burgerschap uit te laten voeren.

DUO Onderwijsonderzoek & Advies heeft in opdracht van de drie partijen onderzoek gedaan naar financiële educatie in het mbo. Deze rapportage bevat de resultaten van het onderzoek.

¹ Zie: <https://www.nibud.nl/beroepsmatig/mboers-in-geldzaken-2015/>

2 DOELSTELLINGEN

De doelstellingen voor het onderzoek onder mbo-docenten Burgerschap luiden:

Hoofdvraag 1 – Houding, kennis en gedrag

1. Inzicht krijgen in wat mbo-docenten Burgerschap verstaan onder financiële vaardigheden van studenten.
2. Inzicht krijgen in het beeld dat de docenten hebben van de financiële vaardigheden van hun studenten. Ondernemen docenten actie als studenten zich in financiële problemen bevinden?
3. Inzicht krijgen in het belang dat mbo-docenten Burgerschap, hun collega's en de schoolleiding hechten aan 'financiële vaardigheden van studenten'. In het verlengde: wie bepaalt hoeveel aandacht er aan het thema wordt besteed?

Hoofdvraag 2 – Lesmateriaal: inzet en behoefte

4. Inzicht krijgen in de (huidige) aandacht die mbo-docenten Burgerschap in hun lessen besteden aan 'financiële vaardigheden van studenten'. Lukt het om moeilijke thema's te bespreken? Heeft de aandacht voor financiële vaardigheden een positieve invloed? Welke thema's komen aan de orde? Hoeveel uur besteden ze er aandacht aan? Wat wordt er ingezet? Is er nog behoefte aan ander (les)materiaal? Enzovoort.
5. Inzicht krijgen in de wijze waarop mbo-docenten Burgerschap bij voorkeur aandacht besteden aan 'financiële vaardigheden van studenten'. Hoe besteden ze idealiter aandacht aan dit onderwerp?
6. Inzicht krijgen in de bekwaamheid van mbo-docenten Burgerschap om aandacht te geven aan 'financiële vaardigheden van studenten'. Vinden ze zichzelf bekwaam genoeg? Bij welke thema's zouden ze extra ondersteuning willen hebben?
7. Inzicht krijgen in de (spontane en geholpen) bekendheid bij mbo-docenten Burgerschap van de *Week van het geld* en andere initiatieven/educatieve projecten en materialen op het gebied van 'financiële vaardigheden van studenten'.
8. Inzicht krijgen in de aandacht die mbo-docenten Burgerschap besteden aan de activiteiten rondom *Week van het geld*.

Hoofdvraag 3 – Het bereik van docenten en de rol van de gemeente

9. Inzicht krijgen in de wijze waarop mbo-docenten Burgerschap het beste bereikt kunnen worden.
10. Inzicht krijgen in de (mogelijke) rol die mbo-docenten Burgerschap weggelegd zien voor de gemeente als het gaat om de ondersteuning bij het 'meer financieel vaardig maken van hun studenten'.

Om antwoord te krijgen op de bovenstaande vragen hebben we een kwantitatief en een kwalitatief (vervolg)onderzoek uitgevoerd.

3 ONDERZOEKSOPZET

Onderzoeksgroep en methode

De onderzoeksgroep bestaat uit mbo-docenten Burgerschap die de economische dimensie van het vak geven. Hiervoor is gekozen omdat financiële vaardigheden aansluiten bij de economische dimensie van burgerschap. We hebben een kwantitatief online onderzoek uitgevoerd onder deze onderzoeksgroep. De technische realisatie van het online veldwerk is door DUO Onderwijsonderzoek & Advies uitgevoerd. De respons is gerealiseerd met de inzet van diverse bronnen (zie hieronder). Om voldoende respons in de gemeenten Amsterdam en Rotterdam te realiseren hebben contactpersonen van de gemeenten de algemene link van het onderzoek actief laten verspreiden onder de mbo-instellingen van hun gemeenten.

We hebben in totaal een netto-respons van $n = 180$ mbo-docenten Burgerschap gerealiseerd:

1. 49 docenten via onze eigen onderwijsdatabase (19%). Om de respons te optimaliseren hebben we deze docenten (indien nodig) twee herinneringen verstuurd.
2. 64 docenten via EDG (een communicatiebureau dat zich richt op het onderwijs; 7% respons). Om de respons te optimaliseren hebben we deze docenten (indien nodig) een herinnering verstuurd.
3. 67 docenten die de algemene link hebben ingevuld. De algemene link is verspreid via Wijzer in geldzaken, de MBO Raad en de gemeenten Amsterdam en Rotterdam. Ook hebben wij (DUO) de algemene link verspreid via onderwijsfunctionarissen in het mbo (met het verzoek deze door te sturen naar de docenten Burgerschap).

De gerealiseerde respons is vergeleken met de populatiegegevens en herwogen. Voor een uitgebreide respons-verantwoording verwijzen we naar de bijlage.

Om de resultaten verder te duiden en te verdiepen is er in mei en juni 2021 een kwantitatief vervolgonderzoek geweest onder 30 mbo-docenten Burgerschap die eerder in het kwantitatieve onderzoek hebben aangegeven dat ze mee wilden werken aan het kwalitatieve vervolgonderzoek.

Er zijn in totaal 30 diepte-interviews gehouden. De keuze voor de 30 mbo-docenten heeft in nauw overleg met de Wijzer in geldzaken en de gemeenten Amsterdam en Rotterdam plaatsgevonden (zie ook de bijlage met de kenmerken van deze 30 docenten).

Vragenlijst kwantitatief onderzoek en topic list diepte-interviews

De vragenlijst voor het kwantitatieve onderzoek en de topic list voor de diepte-interviews zijn in nauw overleg met de drie partijen door DUO Onderwijsonderzoek & Advies opgesteld. De vragenlijst voor het kwantitatieve onderzoek bevat zowel gesloten als open vragen (onder meer toelichtingen op de gesloten vragen). In de vragenlijst hebben we aangegeven dat de mbo-docenten Burgerschap de vragen moeten beantwoorden voor het niveau (entree, niveau 2, niveau 3 en niveau 4) waarin ze het vak Burgerschap het meeste geven (zie ook de bijlage met de responsverantwoording).

Rapportage

In de rapportage laten we per thema we eerst de kwantitatieve resultaten zien, om vervolgens voor een aantal thema's ook de resultaten van het kwalitatieve onderzoek te bespreken. Deel 4 bevat de belangrijkste resultaten van het onderzoek. In deel 5 zijn de volledige resultaten opgenomen. We hebben, wat betreft het kwantitatieve onderzoek, de significante verschillen voor de volgende kenmerken getest: de leeftijd van de docent, de plaats waar de docent lesgeeft, de (andere) vakken die de docent geeft, de gevolgde opleiding van de docent en de studenten waaraan docenten het meeste lesgeven (niveau en sector). Als er significante verschillen naar deze achtergrondkenmerken zijn, dan hebben we dat vermeld in de tekst. Als er niets wordt vermeld dan is er zodoende geen significant verschil.

We hebben de docenten in het kwantitatieve onderzoek een aantal open vragen voorgelegd. De antwoorden op de open vragen naar de spontaan genoemde thema's omtrent financiële vaardigheden van mbo-studenten en de spontane bekendheid van (educatieve) projecten/projectweek die tot doel hebben financiële vaardigheden van mbo-studenten te verbeteren, hebben we zoveel mogelijk gecodeerd (in een antwoordcategorie ingedeeld en kwantitatief/in percentages opgenomen in de rapportage). Ook hebben we een aantal keer om toelichtingen gevraagd. Van de gegeven toelichtingen hebben we enkele kenmerkende voorbeelden in de rapportage opgenomen.

Om een duidelijke scheiding te maken tussen de kwantitatieve resultaten en kwalitatieve resultaten te maken gebruiken we de volgende symbolen.

= kwantitatieve resultaten

= kwalitatieve resultaten

➤ *Uitspraken van docenten uit het kwalitatieve onderzoek zijn in deze kaders opgenomen.*

4 SAMENVATTING BELANGRIJKSTE RESULTATEN

Het kwantitatieve onderzoek is uitgevoerd onder 180 mbo-docenten Burgerschap die de economische dimensie doceren.

Financiële vaardigheden

We hebben docenten (spontaan) gevraagd wat ze verstaan onder 'financiële vaardigheden van mbo-studenten'. Docenten noemen (spontaan) het monitoren en in kaart brengen van inkomsten en uitgaven het vaakst (70%).

Beeld van financiële vaardigheden mbo-studenten

Bijna de helft van de docenten (45%) is het (helemaal) eens met de stelling dat ze een goed beeld hebben van de financiële vaardigheden van hun studenten. Van de docenten is 42% het (helemaal) niet eens met de stelling dat mbo-studenten van 18 jaar en ouder voldoende in staat zijn om de juiste financiële keuzes te maken. Anders geformuleerd: aandacht voor de financiële vaardigheden is volgens de docenten noodzakelijk.

Bijna twee derde (64%) van de docenten heeft studenten in de klas die financiële problemen hebben. Het grootste gedeelte van de docenten onderneemt dan ook actie (met name wordt er dan genoemd: bespreekbaar maken en doorverwijzen). Bijna een derde van de docenten heeft geen zicht op of er studenten met financiële problemen in hun klas zijn.

Belang financiële vaardigheden mbo-studenten

Bijna alle docenten (97%) vinden het (zeer) belangrijk om in de lessen Burgerschap voor mbo-studenten aandacht te besteden aan financiële vaardigheden.

Circa de helft van de docenten (48%) geeft aan dat de (individuele) docenten op school bepalen hoeveel aandacht ze besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Een derde (33%) beslist samen met de sectie/groep docenten Burgerschap hoeveel aandacht ze besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Ruim een tiende (12%) heeft hierover geen afspraken gemaakt.

Aandacht van docenten voor financiële vaardigheden

Een ruime meerderheid van de docenten (81%) is het er (helemaal) mee eens dat het hen lukt om 'lastige onderwerpen' (zoals schulden en lenen) in de klas bespreekbaar te maken. Een meerderheid van de docenten (65%) vindt dat aandacht voor financiële vaardigheden op school een positieve invloed heeft op de financiële vaardigheden van mbo-studenten.

We hebben (geholpen) gevraagd welke thema's omtrent financiële vaardigheden van mbo-studenten de docenten behandelen in de les. Uit de resultaten blijkt dat rechten en plichten als werknemer (90%) en geld verdienen (85%) het vaakst worden behandeld in de les.

De meerderheid van de docenten (63%) besteedt in een vaste periode van het schooljaar aandacht aan 'de financiële vaardigheden van mbo-studenten'. Per saldo besteden bijna alle docenten aandacht aan het thema. Slechts twee docenten (1%) besteden er geen aandacht aan. Gemiddeld besteden de docenten die aandacht besteden aan het onderwerp hier bijna 11 uur per klas per schooljaar aan.

De meeste aandacht gaat uit naar *kennis* over het thema: 63% besteedt hier veel aandacht aan. Er is (relatief gezien) minder aandacht voor *vaardigheden* (36% veel aandacht), *gedrag* (47% veel aandacht) en *houding* (46% veel aandacht).

Van de docenten die aandacht besteden aan het thema doet 51% dit (ook) op specifieke momenten of gebeurtenissen, bijvoorbeeld op Prinsjesdag of als er belastingaangifte moet worden gedaan. De docenten die aandacht besteden aan het thema doen dit met name door het gebruik van een lesboek/lesmethode (69%). Ook zoekt 68% naar aanvullend materiaal op internet. De meerderheid van de docenten (71%) heeft geen behoefte aan ander/aanvullend lesmateriaal voor bijvoorbeeld bepaalde financiële thema's. Docenten die wel behoefte hebben aan ander/aanvullend lesmateriaal (29%) noemen met name: (gratis) gastlessen, materiaal om belastingaangifte te doen en materiaal over verzekeren.

Ideale manier om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden

We hebben alle docenten gevraagd hoe ze bij voorkeur aandacht willen besteden aan dit onderwerp. De meeste docenten (82%) geven aan dat zij bij een les over het bevorderen van financiële vaardigheden idealiter een expert in de klas (gastles) zouden willen inzetten. Daarnaast wil meer dan de helft van de docenten (53%) een lesboek/lesmethode Burgerschap inzetten.

Bijna twee derde van de docenten (65%) heeft (ruim) voldoende budget voor de inzet van bijvoorbeeld lesmateriaal en/of een gastles ter bevordering van de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Iets minder dan een tiende (9%) heeft wel wat budget, maar vindt het eigenlijk te weinig. Een kwart van de docenten (25%) heeft hier geen of nauwelijks budget voor. Per saldo heeft dus 34% geen of te weinig budget.

Bekwaamheid om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden

De meerderheid van de docenten (57%) voelt zich zeer of ruim voldoende bekwaam als het gaat om het doceren van mbo-studenten over financiële vaardigheden. Ruim een derde (34%) voelt zich voldoende bekwaam. Een klein gedeelte (5%) voelt zich onvoldoende bekwaam. 5% heeft hier geen mening over. Als het gaat om onderwerpen waar docenten zelf meer over zouden willen leren om studenten beter te kunnen doceren dan worden de volgende onderwerpen het meeste genoemd: 'Belasting terugvragen' (39%), 'Geldezels' (37%) en 'Veilig (online) aankopen doen' (31%).

Bekendheid van educatieve projecten die tot doel hebben de financiële vaardigheden van studenten te verbeteren

Bijna de helft van de docenten (48%) kan (spontaan) geen project/projectweek noemen. Docenten die wel (educatieve) projecten/projectweken kennen, noemen voornamelijk de 'Week van het geld' (16%) en 'Moneyways' (9%).

Week van het geld

De docenten die de Week van het geld (geholpen) kennen (42% van de docenten), kennen dit met name via collega's (23%) en uit andere media (krant, internet, e.d.) (17%). Drie op de tien docenten weet niet meer hoe ze de Week van het geld hebben leren kennen. Circa een derde van de docenten (34%) die bekend zijn met de Week van het geld heeft weleens in de klas aandacht besteed aan (activiteiten rondom) de Week van het geld. Twee derde (66%) heeft dit nog nooit gedaan. Per saldo betekent dit dat 14% van alle docenten weleens aandacht heeft besteed aan (activiteiten rondom) de Week van het geld.

Bereik docenten

De meerderheid van de docenten (61%) wil het liefst informatie/materiaal over dit onderwerp van Nibud ontvangen. Daarnaast geeft ruim een derde (37%) aan het liefst informatie/materiaal van de gemeente te ontvangen. Een derde (34%) ontvangt het liefst informatie/materiaal van Wijzer in geldzaken. Een ruime meerderheid (82%) geeft de voorkeur aan de ontvangst via e-mail.

Rol gemeente

De ruime meerderheid van de docenten (78%) geeft aan dat zij het aanbieden/financieren van educatieve activiteiten zoals workshops, gastlessen en voorlichting als een rol voor de gemeente zien. Daarnaast geeft twee derde van de docenten (67%) aan dat de gemeente budgetgesprekken of inloopsprekuren voor studenten door budgetcoaches zou kunnen organiseren. Een klein gedeelte (4%) ziet geen rol weggelegd voor de gemeente.

Belangrijkste resultaten van de diepte-interviews

Het kwantitatieve vervolgonderzoek is uitgevoerd onder 30 mbo-docenten Burgerschap die de economische dimensie van het vak burgerschap doceren.

Wat opvalt in bijna alle gesprekken is de sterke betrokkenheid en het verantwoordelijkheidsgevoel van de docenten Burgerschap die we hebben geïnterviewd (verantwoordelijkheidsgevoel in brede zin, maar zeker ook wat betreft het financiële wel en wee van hun studenten). Uit het kwalitatieve onderzoek blijkt dat de docenten vinden dat de financiële vaardigheden van hun studenten op het gebied van inkomsten behoorlijk zijn ontwikkeld, maar op het gebied van het plannen van uitgaven veel minder.

De docenten nemen financiële educatie zeer serieus en proberen echt bij te dragen aan de financiële vorming van hun studenten. Zij creëren een vertrouwensband met hun klas zodat zowel klassikaal als individueel open over persoonlijke financiële zaken en problemen gesproken kan worden. Zij helpen studenten met individuele financiële vragen of problemen door op zijn minst een luisterend oor te bieden. Velen verwijzen daarna door naar de gemeente of andere instanties voor hulp, anderen helpen studenten door samen brieven van instanties (zoals de Belastingdienst) te lezen, financiële zaken op een rij te zetten en samen met de student contact op te nemen met/te bellen naar instanties. Zij zorgen ervoor dat hun studenten zo goed mogelijk geholpen worden op financieel vlak, om ze te behoeden voor grote(re) problemen en om ervoor te zorgen dat studenten zich kunnen concentreren op hun opleiding.

Een traditionele les met uitleg en individueel opdrachten maken wordt slechts door een enkele docent gegeven. De lessen over financiële educatie zijn vooral interactief met veel debat en gesprekken, aan de hand van casussen, stellingen, persoonlijke ervaringen van docenten en studenten zelf, studenten of gastdocenten en filmpjes. Casussen komen uit YouTube filmpjes of tv-programma's ('Waar doen ze het van') of worden ingebracht door docenten en studenten zelf. Als studenten zelf vragen of ervaringen inbrengen, krijgen ze vaak tips van andere studenten. Studenten helpen elkaar ook met zaken als belastingteruggave of aanvragen van studiefinanciering of geld uit 'potjes'. Docenten laten ook studenten aan het woord over hun financiële keuzes, ziektekostenverzekering of studiefinanciering. Vervolgens laten zij andere studenten hierop reageren. Vaak geven studenten elkaar dan tips, of helpen zij elkaar bij het regelen van financiële producten.

Belangrijke voorwaarde om studenten bij de lessen te betrekken zijn dat de behandelde financiële onderwerpen studenten persoonlijk raken en heel dicht bij hun belevingswereld liggen, bij het 'nu', zoals studiefinanciering, of hun dromen, zoals een Golf of BMW.

Docenten merken dat studenten de lessen over financiële vaardigheden leuk vinden omdat geld belangrijk voor ze is, voor zowel nu als later. Studenten vinden geld belangrijk omdat ze nu hun vaste lasten moeten betalen en willen 'meedoen' met de vriendengroep: studiekosten en verzekering, iPhones en hippe kleren, een scooter, uitgaan, betalen voor een date, etc. Daarnaast zijn ze ook bezig met 'later': op kamers wonen (veel studenten wonen nog thuis), een auto kopen of een gezin stichten.

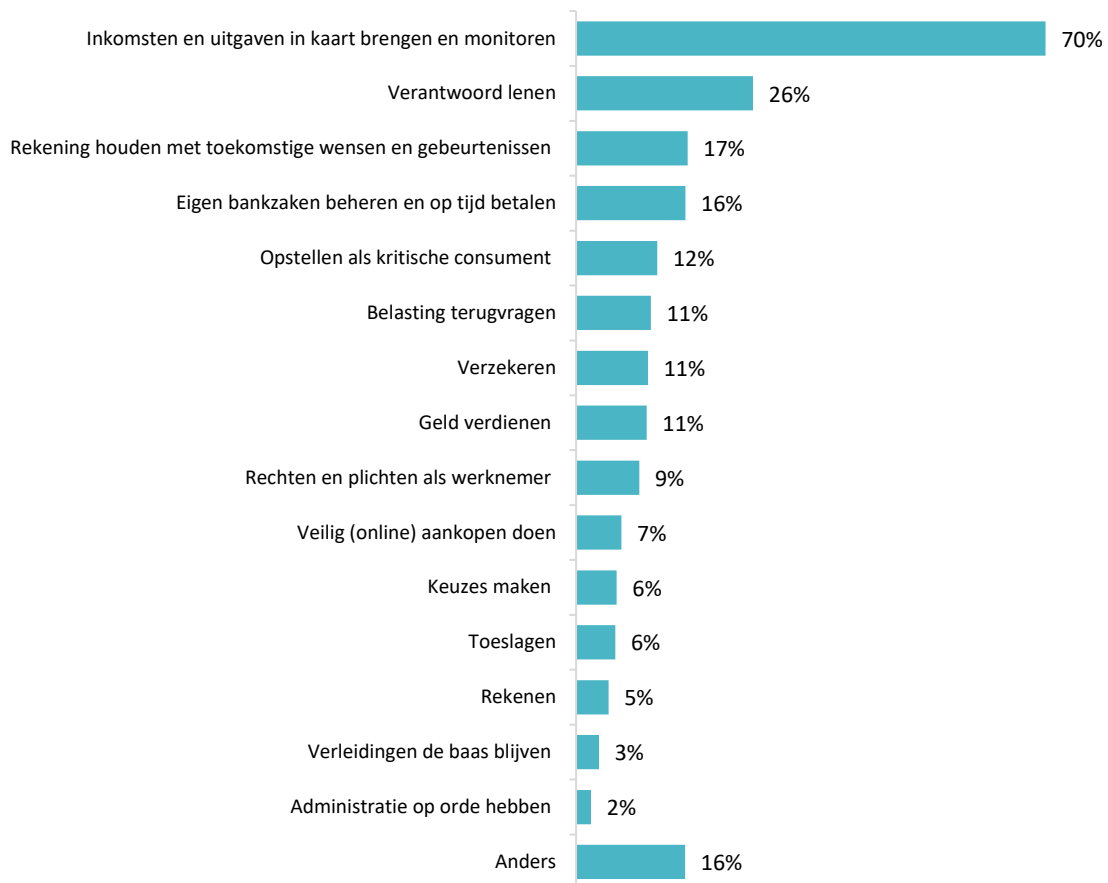
5 RESULTATEN

5.1 Financiële vaardigheden mbo-studenten

We hebben de docenten met een open vraag (spontaan) gevraagd wat zij verstaan onder financiële vaardigheden van mbo-studenten. De gegeven antwoorden zijn vervolgens zoveel mogelijk ingedeeld in een categorie². Bij de codering/indeling hebben we gebruikgemaakt van de categorieën van de 'geholpen vraag' (de indeling die Nibud hanteert; ook pagina 13). Bovendien hebben we enkele categorieën toegevoegd om andere veelgenoemde antwoorden in te delen. Docenten noemen (spontaan) het monitoren en in kaart brengen van inkomsten en uitgaven het vaakst (70%). Ruim een kwart (26%) noemt verantwoord lenen.

Wat verstaat u onder financiële vaardigheden van mbo-studenten?
 - spontaan beantwoord (n=180) -

Significant verschil:

- Docenten die het meest lesgeven aan niveau 2 geven, noemen vaker 'aandacht besteden aan het beheren van eigen bankzaken en op tijd betalen' (33%). Docenten van 55 jaar en ouder noemen dit thema minder vaak (5%).

² De antwoorden in de categorie "anders" zijn te divers om in een categorie te kunnen indelen.

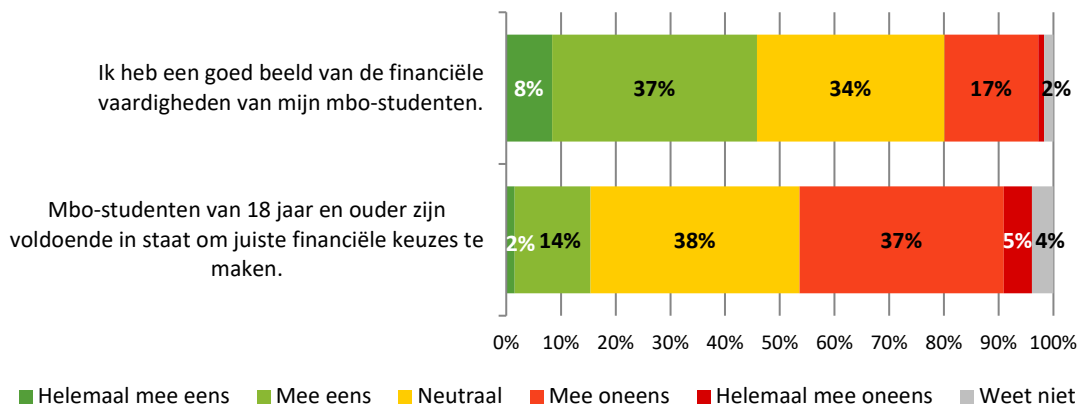
5.2 Beeld van financiële vaardigheden mbo-studenten

We willen weten in hoeverre docenten een beeld hebben van de financiële vaardigheden en financiële problemen van studenten.

Er zijn twee stellingen voorgelegd. Bijna de helft van de docenten (45%) is het (helemaal) eens met de stelling dat ze een goed beeld hebben van de financiële vaardigheden van hun studenten. Van de docenten is 42% het (helemaal) niet eens met de stelling dat mbo-studenten van 18 jaar en ouder voldoende in staat zijn om juiste financiële keuzes te maken. Anders geformuleerd: aandacht voor de financiële vaardigheden is volgens de docenten noodzakelijk.

Kunt u aangeven in hoeverre u het eens bent met de onderstaande stellingen?
(n=180)

Significant verschil:

- Docenten uit een kleinere stad (minder dan 100.000 inwoners) zijn het minder vaak (helemaal) eens met de stelling 'ik heb een goed beeld van de financiële vaardigheden van mijn mbo-studenten' (6%).

Financiële educatie in het mbo

In de diepte-interviews benoemen de docenten dat nagenoeg alle studenten voor de coronacrisis een bijbaan hadden (onder meer bij: supermarkten, Uber, horeca). Studenten weten over het algemeen heel goed hoeveel zij verdienen, en hoe ze meer kunnen verdienen, bijvoorbeeld door op tijden te werken waarop zij een toeslag krijgen. Zij kunnen meestal hun loonstrook goed lezen en hebben het door als er iets niet klopt. Het hebben van een baantje doet ook veel voor hun financiële ontwikkeling. Meerdere docenten benoemen dat hun studenten heel veel werken (om bijvoorbeeld rond te kunnen komen en hun gezin te kunnen onderhouden); zoveel dat hun studie er soms onder lijdt. Een docent geeft aan dat studenten soms zo onrustig worden als ze hun baantje verliezen dat ze zich niet meer op school kunnen concentreren.

- *Ze zijn heel bewust van wat ze binnenkrijgen. Als er iets niet klopt, hangen ze meteen aan de telefoon bij de werkgever. Ze weten waar ze recht op hebben, snappen hun loonstrook.*

Voor wat betreft studiefinanciering, toeslagen (huur, zorg), belastingteruggave en 'potjes' vertellen sommige docenten dat studenten heel goed weten wat er te halen valt, en waar en hoe. Andere docenten vertellen dat niet alle studenten daarover het overzicht hebben en soms op het juiste spoor gezet moeten worden. De docent zelf neemt dan na school de mogelijkheden door met de student of verwijst deze naar het zorgteam dat dit kan doen.

Waar studenten zich – over het algemeen - zeer bewust zijn van hun inkomsten, zijn ze dat veel minder van hun uitgaven. Veel studenten geven geld dat binnenkomt onmiddellijk uit aan luxeartikelen of statussymbolen (Balenciaga schoenen en Cartier brillen, hipste mobieltje, spieren kweken bij de Basic Fit, enzovoort). Ze laten zich hierin leiden door status en luxe, willen zichzelf 'verwennen' (met dure schoenen en kleren, hippe mobieltjes, sushi, etc.), hebben nog een gebrekkig inzicht en overzicht over hun uitgaven. Dit houdt het risico in dat ze hun rekeningen niet kunnen betalen, aanmaningen niet begrijpen of negeren, en zo schulden opbouwen die als vanzelf – door de incassokosten – oplopen. Veelvuldig wordt ook genoemd de hoge uitgaven aan snacks en lunches. Dat kan wel optellen tot 20 euro per dag. Het zijn telkens kleine bedragen, en studenten realiseren zich niet dat die optellen tot uiteindelijk forse bedragen.

Studenten zetten (vaak) geen geld opzij voor vaste lasten die later in de maand voldaan moeten worden of voor onvoorziene uitgaven als het eigen risico van de ziektekostenverzekering.

- *Ze zijn nog zo jong, als je op je zestiende veel geld krijgt ga je showen.*
- *Geen geld hebben maar wel met een tattoo aankomen, want je had een keer geld.*
- *Ze hebben niet in de gaten hoeveel ze uitgeven aan bepaalde dingen. Geven veel uit aan de Jumbo, wel 20 euro per dag. Ik vertel ze dan dat als ze brood van huis meenemen en er nog wat bij kopen, ze maar 5 euro per dag kwijt zijn.*
- *Ik probeer ze te laten beseffen dat ze geld opzij moeten zetten voor later, of voor tegenvallers. Maar ja, het zijn ook hun keuzes als ze het nú uit willen geven, en nú willen genieten. En ze leren ook van fouten.*
- *Moet je elke dag een broodje kopen in de kantine of kan je ook gewoon brood van thuis meenemen?*

Financiële educatie in het mbo

Samengevat kun je stellen dat docenten vinden dat de vaardigheden van mbo-studenten op het gebied van inkomsten behoorlijk ontwikkeld zijn, maar op het gebied van uitgaven veel minder. Hieraan besteden docenten aandacht in de les, bijvoorbeeld door te vertellen over hun eigen uitgaven. Ook gaan docenten veelvuldig het gesprek aan over het waarom van uitgaven: status of noodzaak?

- *Ik vertel vaak over mijn eigen situatie, dat ik overal kom met mijn KIA Picanto en die veel goedkoper is dan de Golf of BMW die zij op het oog hebben.*

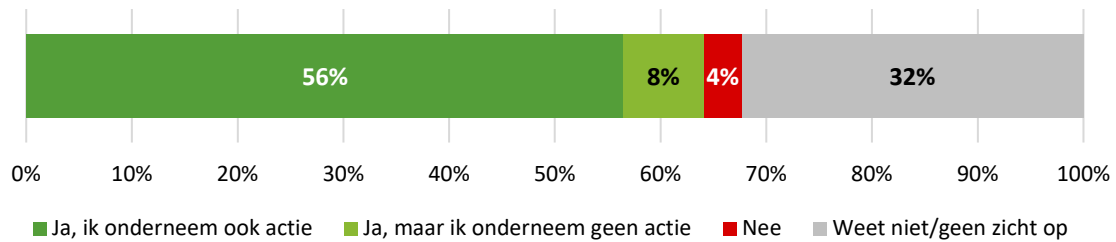
Docenten in de grote steden benoemen dat veel mbo-studenten bijdragen aan het gezinsinkomen. Een docente uit Amsterdam vertelde dat zij ooit de fout had gemaakt om te vragen naar hun zakgeld. Ze werd ('hartelijk') uitgelachen: haar studenten uit Amsterdam West (met verschillende culturele achtergronden) hebben nooit zakgeld gekregen maar dragen financieel bij aan het huishouden.

Financiële educatie in het mbo

Bijna twee derde (64%) heeft studenten in de klas die financiële problemen hebben. Het grootste gedeelte van de docenten onderneemt dan ook actie (met name wordt er dan genoemd: het bespreekbaar maken en doorverwijzen). Bijna een derde van de docenten heeft geen zicht op of er studenten met financiële problemen zijn.

Zijn er studenten met financiële problemen (zoals schulden, leningen, betalingsachterstanden) in uw klas? Zo ja, doe u hier iets mee? (n=180)

Significante verschillen:

- Docenten die het meest lesgeven aan studenten van niveau 1 hebben vaker studenten in de klas met financiële problemen waar ze ook iets mee doen (80% 'ja, ik onderneem ook actie').
- Docenten uit de 4 grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) hebben vaker studenten in de klas met financiële problemen waar ze ook iets mee doen (82% 'ja, ik onderneem ook actie').
- Docenten uit de middelgrote steden (tussen de 100.000 en 300.000 inwoners) hebben minder vaak studenten in de klas met financiële problemen waar ze ook iets mee doen (42% 'ja, ik onderneem ook actie').

Financiële educatie in het mbo

De resultaten van het kwantitatieve onderzoek zien we terug in de diepte-interviews. Docenten in het kwalitatieve onderzoek bevestigen nagenoeg allemaal dat zij studenten met individuele problemen in de klas hebben. De mate waarin verschilt sterk. Sommige docenten kunnen een enkele student noemen, andere hebben tot zo'n 10% studenten met financiële problemen in de klas (met één docent als uitzondering die aangaf dat ongeveer de helft van haar klas financiële problemen heeft).

Docenten benoemen dat studenten van de lagere niveaus – niveau 1 en 2 – minder goed overzicht hebben over hun financiën en daardoor vaker problemen hebben. Verder benoemen ze als oorzaken:

- Armoede in de gezinnen waar ze uitkomen.
- Ouders die ook financiële hulp nodig hebben, niet zelfredzaam zijn.
- Geen ouders om op terug te vallen door scheiding, of bij (minderjarige) vluchtelingen.
- In mindere mate: zelf onverstandige keuzes maken en daardoor schulden maken.

Docenten leiden financiële problemen af uit:

- Studenten kunnen hun leermiddelen (boeken en laptop) niet betalen.
- Studenten doen niet mee aan extraatjes, uitstapjes en dergelijke.
- Studenten komen in joggingbroeken en op slippers naar school, of altijd in dezelfde kleren.
- Studenten hebben geen lunch mee.
- Studenten zijn veel afwezig of moe, door de vele (nachtelijke) bijbaantjes, bijvoorbeeld bij Uber.
- Studenten komen zelf naar de docent toe en praten hier (één op één) over.

- *Ik maak mij zorgen over studenten die 's nachts werken voor Uber en dan slaperig in de les zitten.*
- *Sommige studenten willen juist héél veel werken, zodat ze ook veel verdienen.*

Docenten zien het als hun primaire taak om klassikaal onderwijs te geven. Zij vinden dat zij verantwoordelijk zijn voor het onderwijs en niet voor hulpverlening. Zij bevestigen tijdens de diepte-interviews het beeld dat rijst uit het kwantitatieve onderzoek dat zij ondanks die taakopvatting in gesprek gaan met studenten waarvan ze weten of vermoeden dat die in financieel zwaar weer zitten. Ze doen dat niet altijd als 'docent burgerschap' maar vaker als 'mentor' of 'coach'. Andersom is het zo dat studenten met problemen soms hun hart uitstorten bij een docent met wie ze een klik hebben.

- *Ik help studenten met bel-angst om instanties te bellen. Dat komt veel voor, bel-angst. Ze chatten liever.*
- *Als een student die erg krap bij kas zit op kamers gaat, dan help ik om op Marktplaats of Gratisafhalen gratis een inboedel bij elkaar te sprokkelen.*

De mate waarin docenten studenten zelf helpen, verschilt sterk. De meesten bieden een luisterend oor en verwijzen de studenten snel door naar degene die daar binnen de school over gaat (bijvoorbeeld een zorgteam, budget coach, enzovoort). Docenten weten precies wie binnen de school verantwoordelijk is voor de zorg. Alle instellingen hebben een zorgstructuur waarnaar studenten doorverwezen kunnen worden. De docenten hebben daar over het algemeen vertrouwen in. Ook uit de diepte-interviews blijkt dat docenten in de grote steden meer doen aan individuele hulp aan studenten dan docenten in kleinere gemeenten.

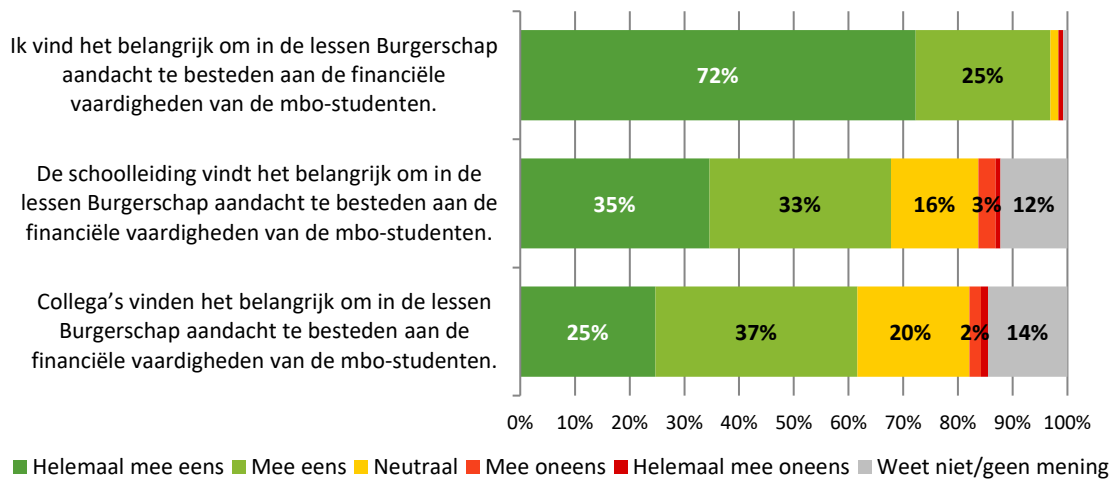
5.3 Het belang om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden

We hebben alle docenten gevraagd in hoeverre zij het eens zijn met de stelling dat zichzelf, hun collega's en de schoolleiding het belangrijk vinden om in de lessen Burgerschap voor mbo-studenten aandacht te besteden aan de financiële vaardigheden van studenten.

Bijna alle docenten (97%) geven aan dat zij het (helemaal) eens zijn met de stelling over zichzelf. Ook is de meerderheid (68%) het (helemaal) eens met de stelling over de schoolleiding. Wat betreft de collega's geeft 62% van de docenten aan het (helemaal) eens te zijn met de stelling dat collega's dit belangrijk vinden.

Kunt u aangeven in hoeverre u het eens bent met de onderstaande stellingen?
(n=180)

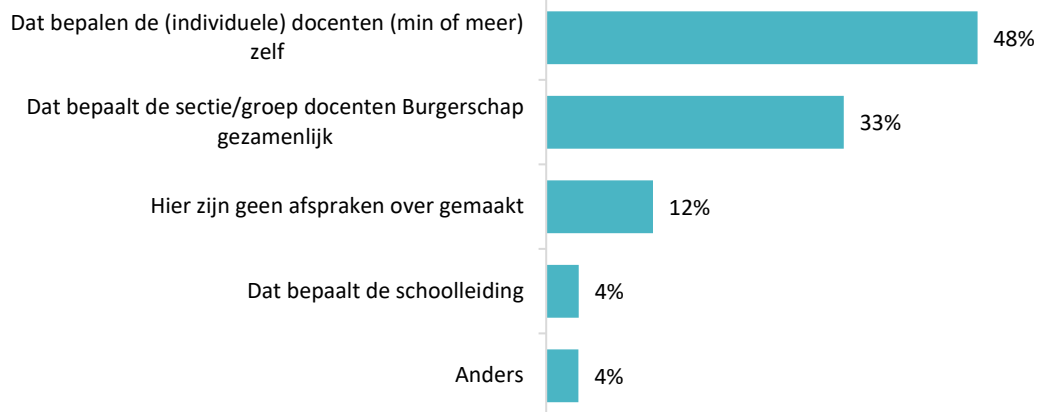
Op enkele docenten na, vinden de docenten die we tijdens de diepte-interviews gesproken hebben het (heel) belangrijk aandacht te besteden aan financiële vaardigheden. Onze indruk is, dat zij er ook veel plezier in hebben en er voldoening uithalen. Een docent merkt op dat het vak leuk voor studenten is omdat het niet geëxamineerd wordt.

- *Het geeft ruimte om goed in gesprek te gaan met studenten, die niet de druk van een toets voelen.*

Circa de helft van de docenten (48%) geeft aan dat de (individuele) docenten zelf bepalen hoeveel aandacht ze besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Een derde (33%) beslist samen met de sectie/groep docenten Burgerschap hoeveel aandacht ze besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Ruim een tiende (12%) heeft hierover geen afspraken gemaakt.

Wie bepaalt op uw school/instelling of en hoeveel aandacht docenten Burgerschap moeten besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten? (n=180)

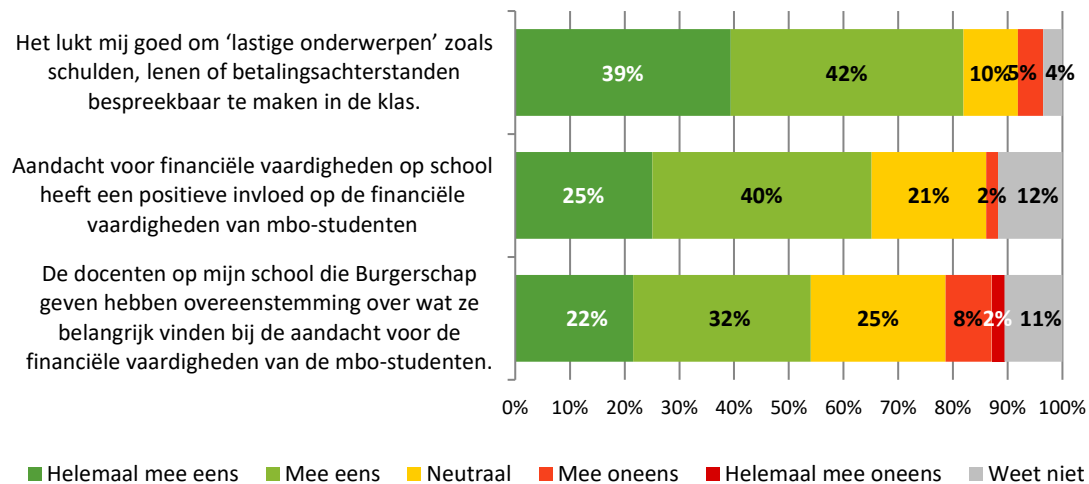

5.4 Aandacht docenten voor financiële vaardigheden

Een ruime meerderheid van de docenten (81%) is het er (helemaal) mee eens dat het hen lukt om 'lastige onderwerpen' (zoals schulden en lenen) in de klas bespreekbaar te maken. Een meerderheid van de docenten (65%) vindt dat aandacht voor financiële vaardigheden op school een positieve invloed heeft op de financiële vaardigheden van mbo-studenten.

Kunt u aangeven in hoeverre u het eens bent met de onderstaande stellingen?
(n=180)

We hebben bij drie vragen een toelichting gevraagd. Als er geen overeenstemming met andere docenten is over de aandacht voor financiële vaardigheden van mbo-studenten dan komt dat met name omdat er geen overleg is.

We hebben ook gevraagd waaruit het blijkt dat de aandacht voor financiële vaardigheden een positieve invloed heeft op de financiële vaardigheden. Voorbeelden van de meest genoemde toelichtingen zijn:

- Bewustwording.
- Feedback van studenten.
- Er wordt over gepraat.
- Er wordt over nagedacht.

Het aantal toelichtingen over het bespreekbaar maken van lastige onderwerpen is te beperkt om te rapporteren.

Financiële educatie in het mbo

De diepte-interviews hebben meer inzicht gegeven hoe docenten lastige onderwerpen bespreekbaar maken. Docenten creëren een sfeer van vertrouwen zodat zij in een veilig leerklimaat het gesprek aan kunnen gaan over inkomsten, uitgaven, keuzes en (mogelijke) financiële misstappen. Enkele docenten geven aan dat zij persoonlijke keuzes en ervaringen inbrengen om een vertrouwelijke sfeer te creëren. Sommige docenten geven aan dat studenten die niet aan 'persoonlijke' cases willen werken om redenen van privacy, een anonieme case kunnen kiezen.

De resultaten van het kwantitatieve onderzoek zien we terug in het kwalitatieve onderzoek. Een groot deel van de docenten merkt dat studenten in hun tijd op het mbo wel echt een ontwikkeling doormaken op financieel vlak. Ze komen wellicht 'bleu' binnen, maar als ze het mbo verlaten zijn ze door de eigen ervaringen en de opleiding een stuk wijzer en wel klaar voor een zelfstandig financieel bestaan.

- *Een docent vertelt wat een student zegt: "Het ergste wat er kan gebeuren is dat ik in de schuldsanering terecht kom, maar daar ben ik dan na 2 à 3 jaar ook weer uit". Toen hebben we uitgezocht wat het betekent om in de schuldsanering terecht te komen.*
- *Als ze hun diploma krijgen, heb ik het idee dat het wel goed komt financieel met ze.*

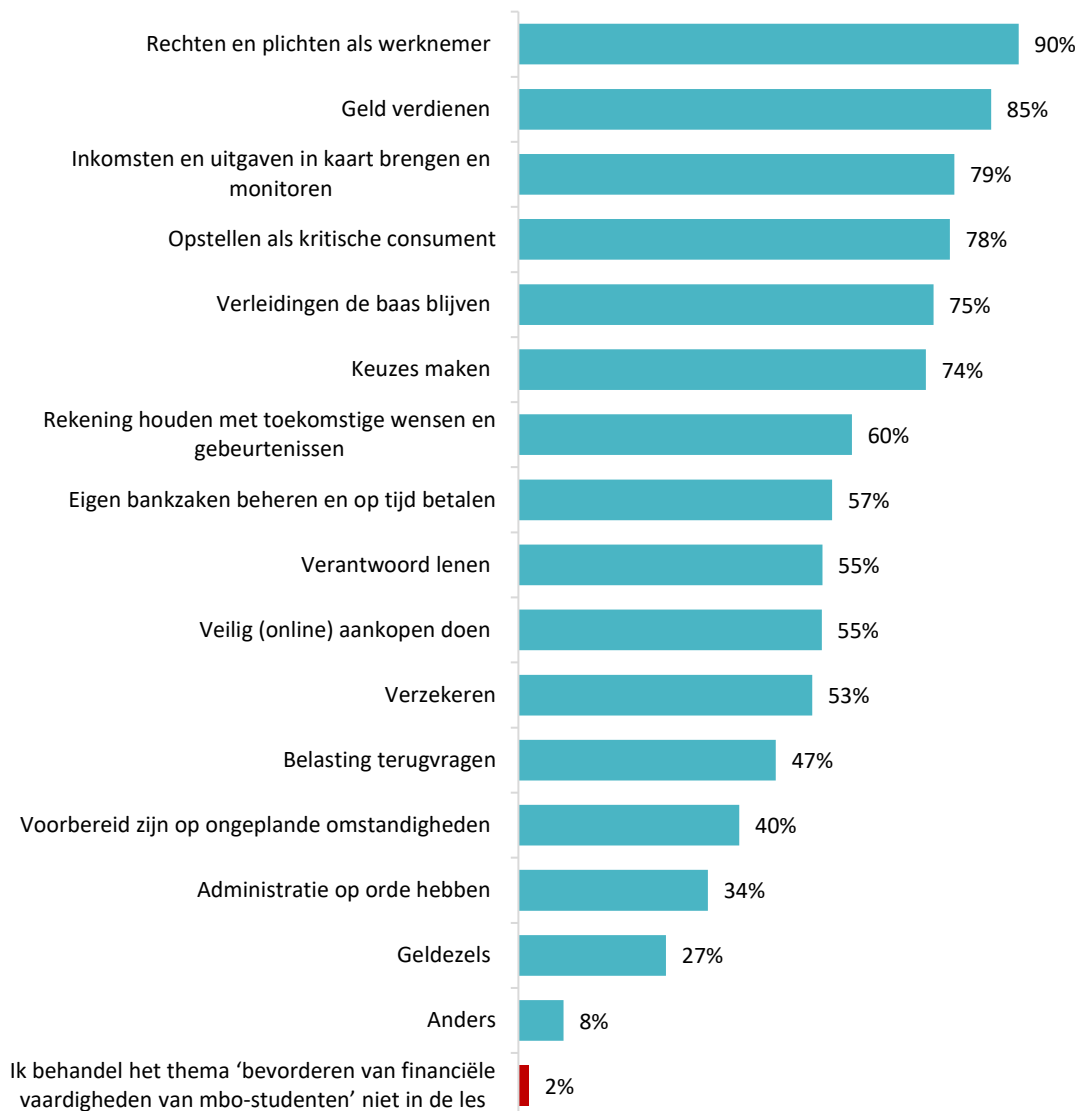
Een deel van de docenten stelt dat financiële educatie begint in het basisonderwijs en moet worden vervolgd in het voortgezet onderwijs en daarna op het mbo. Een docent wijst op het belang van een goede doorlopende leerlijn. Een aantal docenten wijst op het grote belang van het gezin waar een student uitkomt voor financiële educatie.

Samengevat, docenten zijn positief over wat het mbo weet te bereiken in de financiële ontwikkeling van docenten, maar stellen ook dat deze financiële ontwikkeling breder gesteund moet worden door de maatschappij: in het primair onderwijs, voortgezet onderwijs en gezin.

We hebben (geholpen) gevraagd welke thema's over financiële vaardigheden van mbo-studenten de docenten behandelen in de les (hierbij is de indeling van Nibud gehanteerd; aangevuld met het thema geldezels). Dit betekent dat wij de antwoorden hebben voorgelegd en docenten hebben kunnen aangeven of ze de thema's behandelen. Uit de resultaten blijkt dat rechten en plichten als werknemer (90%) en geld verdienen (85%) het vaakst worden behandeld in de les.

Welke van de volgende thema's over financiële vaardigheden van mbo-studenten behandelt u in de les? Meerdere antwoorden mogelijk (n=180)

Significante verschillen:

- Docenten uit de 4 grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) besteden minder aandacht aan 'administratie op orde hebben' (18%).
- Docenten uit de 4 grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) besteden minder aandacht aan 'verantwoord lenen' (38%).

Financiële educatie in het mbo

De onderwerpen die volgens het kwantitatieve onderzoek veel in de lessen besproken worden, komen ook in het kwalitatieve onderzoek naar voren, met een paar aandachtspunten:

1. Inkomsten en uitgaven in kaart brengen (budget maken): dit wordt veruit het meest genoemd door docenten. Zij besteden hier in verschillende vormen aandacht aan:
 - a. Maak een budget voor een hypothetische casus (minder populair want minder dicht bij de student, maar wel veilig).
 - b. Maak een budget voor je huidige situatie.
 - c. Maak een budget voor als je op kamers gaat wonen (zoek uit wat een kamer aan huur kost, wat je verder voor kosten maakt, zoek uit wat voor inkomsten je kunt genereren).
 - d. Maak een budget voor als je werkt (zoek in de CAO je loon op, vertaal bruto naar netto, brengen kosten in kaart).
2. Docenten geven studenten concrete opdrachten die realistisch mogelijk zijn: zoek uit wat de goedkoopste zorgverzekering is, vraag belasting terug, zoek uit hoeveel rente je moet betalen over periode x als je rood staat, omdat studenten het meest gemotiveerd zijn als het hun persoonlijke situatie betreft.
3. Docenten hebben het niet over 'verantwoord lenen', maar over de consequenties van lenen: rente, BKR-registratie, schulden.
4. Slechts één docent gaf aan dat sommige studenten zich (onbewust) als geldezel laten gebruiken en de consequenties daarvan niet kunnen overzien. Daarnaast zijn benoemd: cryptovaluta, Afterpay, cashback, gokken, Toto, game- en gokverslaving.

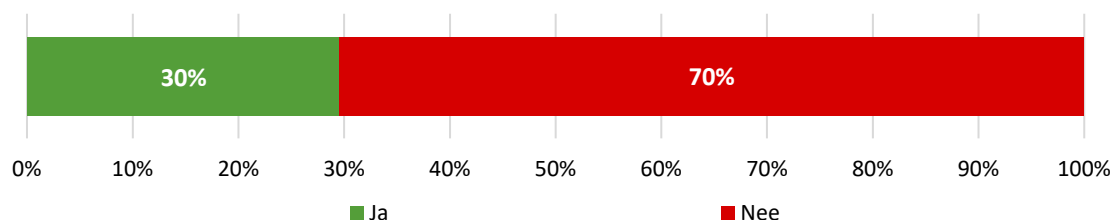
Over verzekeringen kwam ter sprake dat (het aanvragen van) de zorgtoeslag en eigen risico tamelijk onbegrijpelijk zijn voor studenten.

➤ *Ik behandel vaak stellingen in de klas, bijvoorbeeld: de OV studenten kaart vanaf 16: wel niet? Zo komen er gesprekken, gaan ze elkaar informeren en helpen. Dat is het doel. Maar ik bied ook individuele opdrachten voor studenten die minder gemakkelijk praten in een groep.*

Van de docenten behandelt 30% bepaalde thema's niet wat betreft financiële vaardigheden van mbo-studenten die ze wel zouden willen behandelen. Vaker genoemde thema's die docenten wel zouden willen behandelen zijn: belastingaangifte, geldezels en verzekeringen.

Zijn er bepaalde thema's die u nu niet behandelt wat betreft financiële vaardigheden van mbo-studenten, maar die u wel zou willen behandelen?
(n=180)

Financiële educatie in het mbo

Docenten is gevraagd hoe ze de wijze waarop zij aandacht besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten typeren. De meerderheid van de docenten (63%) besteedt er in een vaste periode van het schooljaar aandacht aan. Slechts twee docenten besteden geen aandacht aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Deze docenten hebben (vervolg)vragen beantwoord over waarom ze er geen aandacht besteden aan het onderwerp. De antwoorden op deze vragen zijn, vanwege het lage aantal, echter niet opgenomen in de rapportage.

Hoe typeert u de wijze waarop u aandacht besteedt aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten? (n=180)

Significant verschil:

- Docenten die Burgerschap niet als hoofdvak doceren geven vaker aandacht aan het onderwerp 'als er tijd is en ik vind altijd wel ruimte gedurende het schooljaar' (14%).

De diepte-interviews hebben meer inzicht gegeven in de wijze waarop docenten de aandacht voor financiële educatie vormgeven. De lessen zijn vooral interactief met veel debat en gesprekken, aan de hand van casussen, stellingen, persoonlijke ervaringen van docenten en studenten zelf, studenten of gastdocenten en filmpjes. Dit is motiverend voor studenten, bovendien lezen veel mbo-studenten niet graag. Zij zijn gebaat bij actieve werkvormen.

Een aantal docenten geeft aan de financiële vaardigheden te behandelen in projectvorm. Een traditionele les met uitleg en individueel opdrachten maken wordt slechts door een enkeling gegeven. Zij benoemen dan ook dat studenten deze lessen leuk vinden omdat geld belangrijk voor ze is. Voorwaarden zijn dan wel dat de onderwerpen studenten persoonlijk raken, heel dicht bij hun belevingswereld liggen. Dus bijvoorbeeld wel over keuzes maken (Balenciaga's of Schoenenreus, croissantje en Red Bull of boterham van thuis, enzovoort), kamerhuur, een mobiel abonnement afsluiten, het hebben van een scooter en het onderhoud wat daarbij komt kijken, maar niet over het afsluiten van een hypotheek of onderwerpen die 'later' veel aan bod zullen komen.

- *Aan het einde van het jaar moeten de studenten een fictief bedrijf opzetten en leren omgaan met alles wat daarbij komt kijken – dat is vaak een eyeopener.*

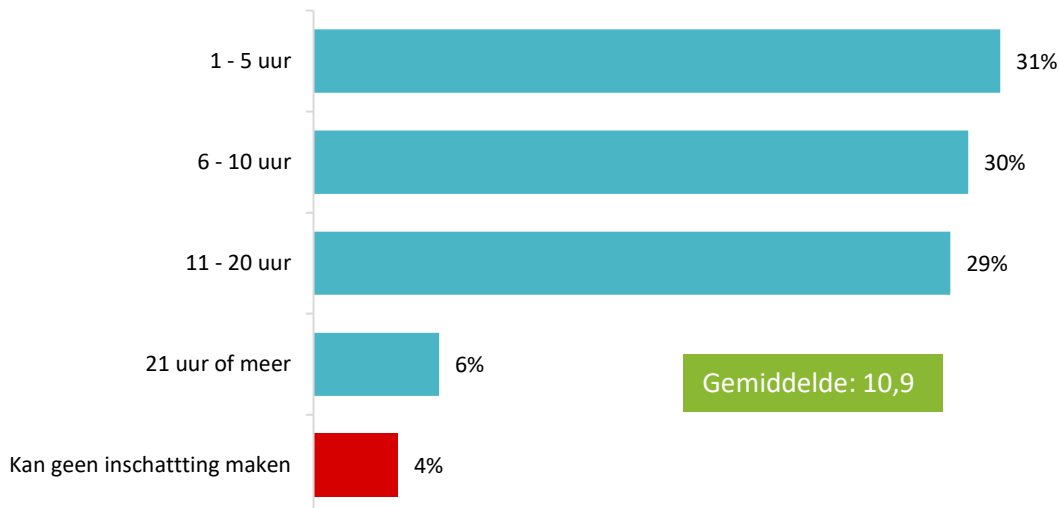
5.5 Invulling aandacht voor financiële vaardigheden

We hebben vervolgens aan de docenten die wel aandacht besteden aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten (n=167; de categorie docenten uit de categorie 'anders' bij de typering van de aandacht hebben deze vragen niet beantwoord) een aantal vervolgvragen gesteld.

We hebben de docenten open gevraagd een inschatting te maken van het aantal uur dat zij gemiddeld per klas per schooljaar ongeveer aan het thema besteden en we hebben de gegeven antwoorden ingedeeld in een aantal categorieën. Uit de onderstaande resultaten blijkt dat bijna een derde van de docenten (31%) 5 uur of minder per schooljaar besteedt aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Gemiddeld besteden docenten 10,9 lesuren per klas per schooljaar aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten.

Hoeveel lesuren besteedt u gemiddeld per klas per schooljaar ongeveer aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten? (n=167)

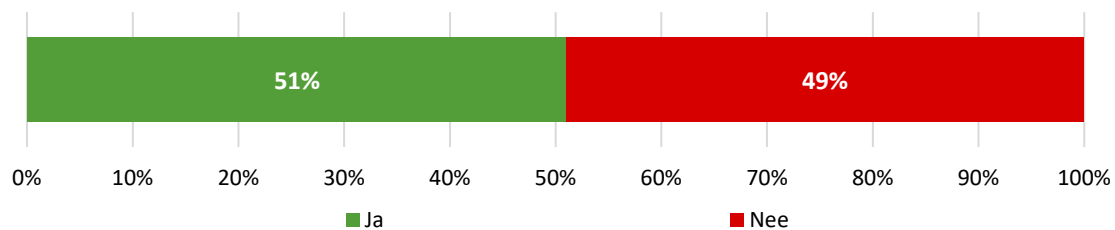

Financiële educatie in het mbo

Circa de helft van de docenten (51%) die wel aandacht besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten geeft aan op specifieke momenten of gebeurtenissen in het schooljaar aandacht te besteden aan dit thema. Voorbeelden die hierbij met name worden genoemd zijn:

- De tijd als er belastingaangifte wordt gedaan.
- Prinsjesdag.

Besteedt u op specifieke momenten of gebeurtenissen in het schooljaar of bij bepaalde gebeurtenissen aandacht aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten? (n=167)

In de interviews komt ook naar voren dat veel docenten in maart aandacht besteden aan het thema belastingteruggave, omdat heel Nederland dan belastingaangifte doet. Een enkele docent geeft aan het met Prinsjesdag te hebben over de rijksbegroting en belastingen. Roostertechnisch is dit vaak wel een punt: scholen roosteren een bepaalde korte periode in voor behandeling van de financiële dimensie in het Burgerschapsprogramma en als die niet in september valt, dan benutten ze Prinsjesdag meestal niet voor bespreking van de rijksbegroting.

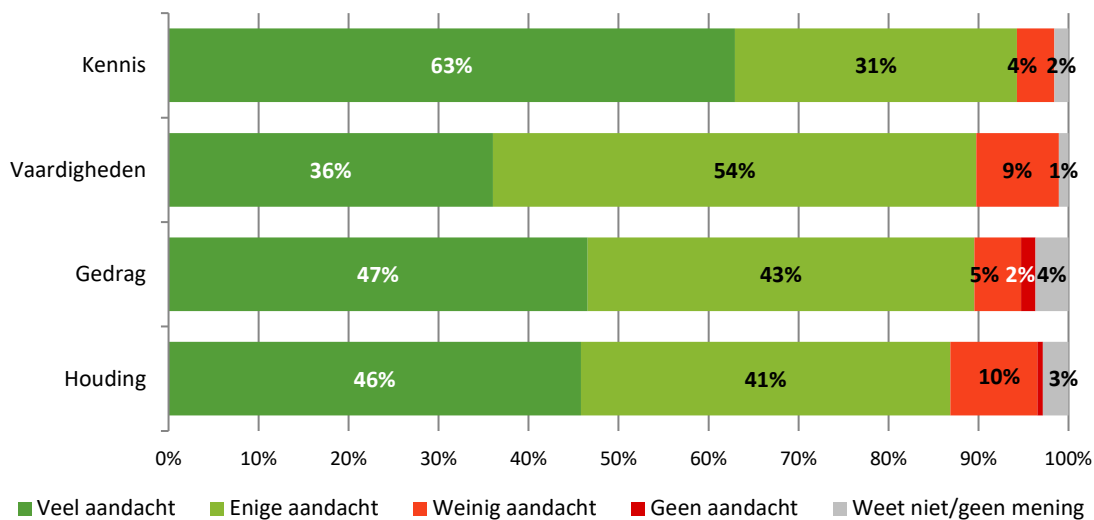
➤ *Ik geef aandacht aan belastingen. Je betaalt wat, maar dan krijg je er ook wat voor.*

Financiële educatie in het mbo

We hebben de docenten die aandacht besteden aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten vervolgens gevraagd hoeveel aandacht zij aan kennis, vaardigheden, houding en gedrag van studenten besteden. De meeste aandacht gaat uit naar kennis over het thema: 63% besteedt hier veel aandacht aan. Er is (relatief gezien) minder aandacht voor vaardigheden (36% veel aandacht), gedrag (47% veel aandacht) en houding (46% veel aandacht).

Kunt u aangeven hoeveel aandacht u besteedt aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten? Kunt u dat aangeven voor kennis, vaardigheden, houding en gedrag van studenten?
(n=167)

Significante verschillen:

- Docenten die het meest lesgeven aan studenten in de sector Voedsel, Groen en Gastvrijheid besteden minder aandacht aan *vaardigheden* (15% veel aandacht).
- Docenten die het meest lesgeven aan studenten van niveau 3 besteden minder aandacht aan *gedrag* (22% veel aandacht).

Onze vraag of docenten vooral aandacht besteden aan kennis, vaardigheden of houding vonden ze vaak lastig. Er werd gezegd dat kennis wel voorwaardelijk is, maar dat kennis niet meer getoetst wordt. Vaardigheden als het aanvragen van studiefinanciering, toeslagen en belastingaangifte worden vaak in de klas gedaan. Er werd opgemerkt dat lees- en rekenvaardigheid vaak te kort schieten: voor het begrijpen van brieven van instanties en voor het berekenen van aflossingen of rente (rekenen met percentages). De meeste docenten proberen de houding van studenten te beïnvloeden en dan vooral op het vlak van uitgaven, leningen en sparen. Met hun inzet om te verdienen zit het over het algemeen wel goed ("Sommige studenten willen juist héél veel werken, zodat ze ook veel verdienen"). Ook gaan docenten veelvuldig het gesprek aan over het waarom van uitgaven: status ("Je hoeft niet altijd sushi voor een meisje te kopen, dat kan ze zelf ook wel"), duurzaamheid, of noodzaak ("Moet je elke dag een broodje kopen in de kantine of kan je ook gewoon brood van thuis meenemen?").

Financiële educatie in het mbo

Docenten gebruiken vaak de termen 'bewustzijn' en 'realiteitszin' als het gaat over financiële educatie:

- *Ze denken dat ze straks 10.000 euro per maand verdienen als ze net beginnen met werken, en meteen een BMW kunnen kopen, of anders een Golf.*
- *Ik ben bezig om een algemeen plaatje voor de toekomst met ze te maken; timmermannen in spe van 16/17 jaar oud wonen thuis, verdienen paar honderd euro per maand, geven dat gemakkelijk uit. Ik wil ze realiteitszin bijbrengen.*

Ook bij de docenten speelt realiteitszin dat financiële educatie en bewustwording niet altijd een garantie biedt dat studenten geen verkeerd gedrag gaan vertonen.

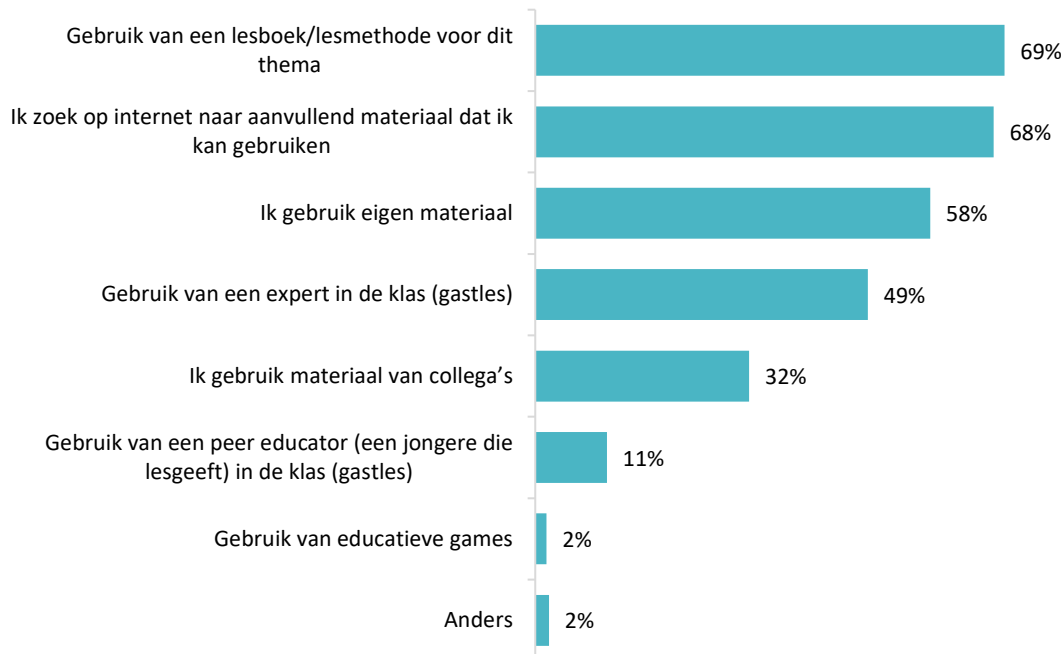
- *Als studenten gevoelig zijn voor verleidingen, hoeveel draag ik er dan aan bij om ze weerbaar te maken?*

Financiële educatie in het mbo

In het kwantitatieve onderzoek hebben we vervolgens de docenten die aandacht besteden aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten gevraagd wat ze inzetten om dit te bevorderen. De meest gegeven antwoorden zijn het 'gebruik van een lesboek/lesmethode voor dit thema' (69%) en 'ik zoek op internet naar aanvullend materiaal dat ik kan gebruiken' (68%).

Wat zet u in om de financiële vaardigheden van mbo-studenten te bevorderen? Meerdere antwoorden mogelijk (n=167)

Significante verschillen:

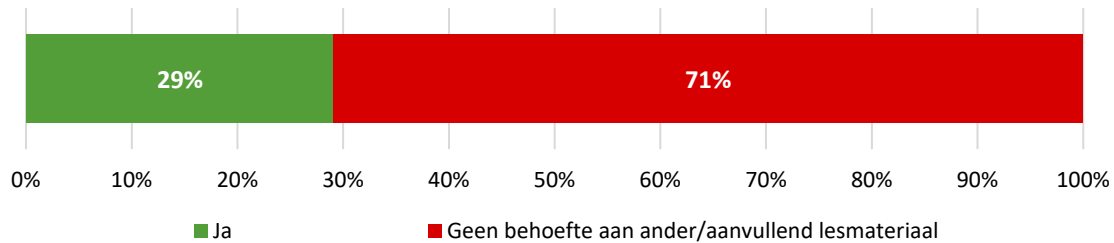
- Docenten die het meest lesgeven in de sector Zakelijke Dienstverlening en Veiligheid gebruiken vaker een lesboek/lesmethode (92%).
- Docenten die het meest lesgeven aan studenten van niveau 1 gebruiken vaker een lesboek/lesmethode (90%).
- Docenten uit een kleinere stad (minder dan 100.000 inwoners) gebruiken vaker een expert (63%).
- Docenten die leerlingen met financiële problemen hebben (zie pagina 10), maken vaker gebruik van een expert in de klas (61%).

De meest gebruikte methodes zijn:

- Burgerschap BBL.
- Burgerschap.nu.
- Codename Future.
- De maatschappij dat ben jij.
- Schokland.

De meerderheid van de docenten die aandacht besteden aan het bevorderen van de financiële vaardigheden van mbo-studenten (71%) heeft geen behoefte aan ander/aanvullend lesmateriaal voor bijvoorbeeld bepaalde financiële thema's.

Heeft u behoefte aan meer of ander lesmateriaal, bijvoorbeeld voor bepaalde financiële thema's waar nu nog geen of te weinig materiaal voor is?
(n=167)

Als er wel behoefte is dan wordt met name het volgende genoemd:

- (gratis) Gastlessen.
- Materiaal om belastingaangifte te doen.
- Verzekeren.

Het materiaalgebruik wordt bevestigd in het kwalitatieve onderzoek. Geen enkele docent werkt een methode van A tot Z door; de docenten stellen leerdoelen vast en zoeken daar materialen bij om opdrachten te maken die concreet en realistisch zijn en aansluiten bij de vragen van studenten. Ze gebruiken voorhanden materialen, methodes, casussen, (de website van het) Nibud, CAO schalen, tv-programma ('Waar doen ze het van'), eigen stellingen van studenten, enzovoort om tot heel interactieve lessen te komen. Een docent vertelde dat zij jaren geleden met subsidie van de gemeente Amsterdam een curriculum en materialen hebben ontwikkeld en die nog altijd naar tevredenheid gebruiken. Docenten zijn over het algemeen zeer tevreden met hun materialen.

- *Ik maak geen gebruik van gastdocenten, doe geen excursies, geen tijd voor. Ik doe wel aan actualiteit, daar begint elke les mee. Dat kan ook financieel zijn.*
- *Ik kijk wel naar opdrachten die in het werkboek staan, en daar koppel ik dan zelf samenwerkingsopdrachten en projecten aan. Het zijn studenten die een eigen kapperszaak zouden kunnen runnen, dus ze moeten inzicht hebben in hun financiën in bijvoorbeeld Excel. Dat staat niet in de methode. De methode is vrij algemeen, dat is wel positief, maar het gaat ook over zaken die ver afstaan van studenten, bijvoorbeeld hypotheek. Je mist toch wel wat er nu gebeurt in de maatschappij en wat aansluit bij de belevingswereld van studenten, bij Afterpay, schulden. De methode gaat niet over schulden.*
- *Ik haal materialen van het leerlingportaal 'Financieel gezond', ik ben een van de drie kartrekkers daarvan. Ik gebruik geen methode want ik vind dat ik genoeg kennis in huis heb. Ik geef onderwerpen op mijn manier. In mei/juni heb ik alle lessen voorbereid voor het komende schooljaar, alle gastlessen en excursies ook. Ik wil het levendig maken voor studenten.*

Veel docenten verwijzen naar het NIBUD als bron van informatie. Een deel van de docenten is daar zeer tevreden over, anderen vinden dat het taalgebruik van het NIBUD niet geschikt is voor niveau 1 en 2 studenten.

- *Ik als leraar burgerschap heb soms al moeite met het begrijpen van wat er staat, laat staan een student niveau 1 of 2.*

Gastlessen en excursies worden zeer gewaardeerd, met een aantal kanttekeningen:

- De vakbonden en de Stichting LEF hebben een goed inhoudelijk aanbod maar de sprekers zijn niet altijd goed. Ze moeten echt goed op het niveau van de studenten het gesprek aan kunnen gaan, en dat lukt niet altijd.
- Hetzelfde geldt voor bijvoorbeeld sprekers van banken of andere instanties. Die raken vaak niet de juiste snaar.
- Gastlessen zijn rooster technisch lastig in te plannen, omdat ze die vaak voor meerdere klassen tegelijk willen organiseren.

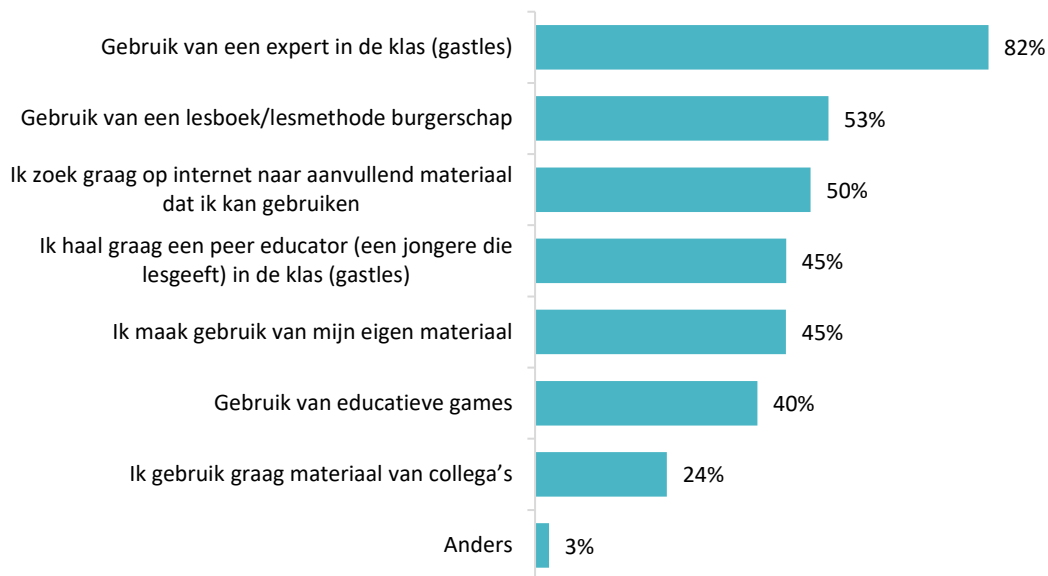
Een aantal docenten roemt DUO (van de onderwijsfinanciering) omdat zij jaarlijks een heel heldere update in PPT vorm met filmpjes versturen over aanpassingen in de studiefinanciering. Ook communiceert DUO heel goed op Instagram.

5.6 Ideale manier om aandacht te besteden aan de financiële vaardigheden

We hebben vragen gesteld over de wijze waarop de docenten bij voorkeur aandacht besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Deze vragen zijn door alle docenten beantwoord. De meeste docenten (82%) geven aan dat zij bij een les over het bevorderen van financiële vaardigheden idealiter een expert in de klas (gastles) zouden willen inzetten. Daarnaast wil meer dan de helft van de docenten (53%) een lesboek/lesmethode Burgerschap inzetten.

Als u van plan bent om een les over het bevorderen van financiële vaardigheden te geven wat zou u hiervoor dan idealiter willen inzetten? (n=180)

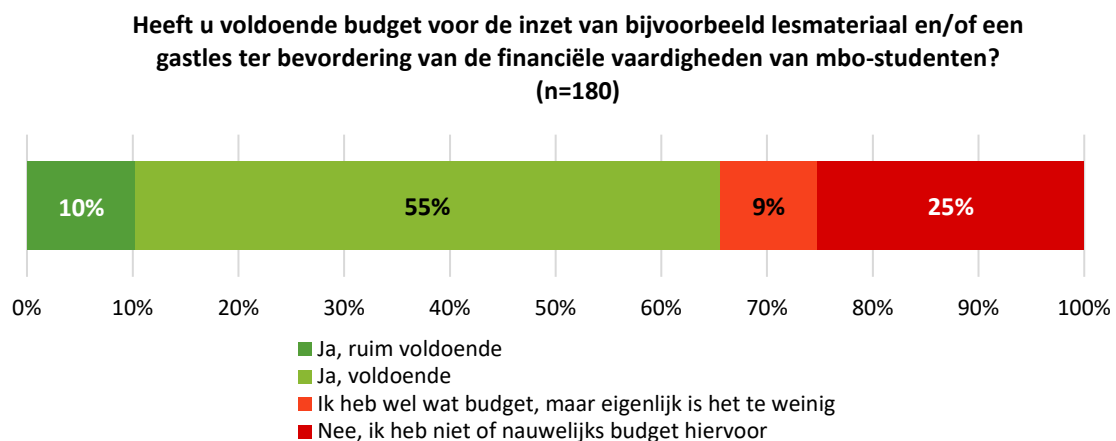
Significante verschillen:

- Docenten van 56 jaar en ouder maken idealiter minder snel gebruik van een peer educator (27%).
- Docenten uit de 4 grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) maken idealiter liever gebruik van een peer educator (64%), aanvullend materiaal van internet (69%) en eigen materiaal (62%).

Aan docenten die hebben aangegeven dat zij idealiter een lesboek/lesmethode zouden willen inzetten (53%; n=95), is gevraagd om hun voorkeur van materiaal (digitaal en/of papier) aan te geven. De meerderheid van de docenten (59%) heeft voorkeur voor een mix van digitaal en papieren materiaal.

Vervolgens is aan alle docenten gevraagd of zij voldoende budget hebben voor de inzet van bijvoorbeeld lesmateriaal en/of een gastles ter bevordering van de financiële vaardigheden van mbo-studenten. Bijna twee derde van de docenten (65%) heeft hier (ruim) voldoende budget voor. Iets minder dan een tiende (9%) heeft wel wat budget, maar vindt het eigenlijk te weinig. Een kwart van de docenten (25%) heeft hier geen of nauwelijks budget voor. Per saldo heeft dus 34% geen of te weinig budget.

Financiële educatie in het mbo

Wat uit de diepte-interviews in ieder geval naar voren komt over de ideale vorm van lesgeven is dat een belangrijke randvoorwaarde is dat het in een veilige omgeving gebeurt, waarin studenten zich te durven uiten (in de klas of 1 op 1 bij de docent). Daarnaast zijn praktijkopdrachten als belastingteruggave, bewustwording door verleiding door reclame, krediet (bijvoorbeeld door een gastdocent van een vakbond) wenselijk, zodra de gastdocenten 'de juiste snaar' weten te raken bij de studenten en de studenten weten te boeien. Dat laatste is wel een belangrijke voorwaarde. Helaas lukt dat niet altijd.

- *Vreemde ogen werken beter, omdat het meer indruk maakt op de studenten. Ze denken van: 'deze mensen weten waar ze het over hebben', dus dat maakt het interessant.*

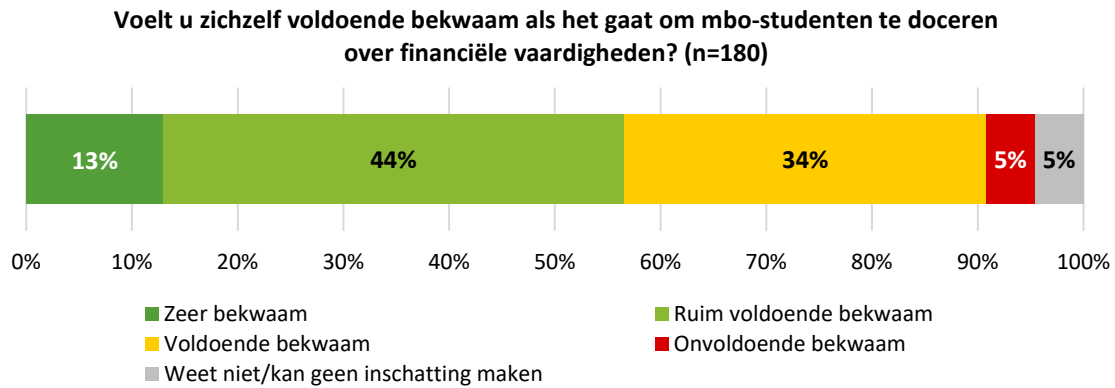
Daarnaast moeten de vaardigheidslessen heel concreet zijn en heel goed aansluiten bij de behoefte van de student van dit moment. Dingen daadwerkelijk door de studenten laten doen (een overzicht van inkomsten en uitgaven laten maken, een abonnement afsluiten, belastingaangifte doen, enzovoort). Docenten kiezen daarom voor het opstellen van een persoonlijk budget en het doen van uitzoekwerk of aanvragen voor de eigen situatie van de student.

- *Sommige studenten krijgen dan 'gratis geld', omdat ze dan iets terugkrijgen van de belastingdienst.*

5.7 Bekwaamheid om aandacht te besteden aan financiële vaardigheden

De meerderheid van de docenten (57%) voelt zich zeer of ruim voldoende bekwaam als het gaat om het docenten van mbo-studenten over financiële vaardigheden. Ruim een derde (34%) voelt zich voldoende bekwaam. Een klein gedeelte (5%) voelt zich onvoldoende bekwaam. Een klein gedeelte (5%) heeft hier geen mening over.

Significant verschil:

- Docenten uit de 4 grote steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) voelen zich vaker zeer of ruim voldoende bekwaam (73%).

Als docenten zich wel bekwaam voelen dan worden hierbij met name de volgende toelichtingen gegeven:

- Relevante opleiding op dit gebied.
- Lange ervaring als docent.
- Ervaring uit een vak (bijvoorbeeld administrateur of door werk bij een bank).

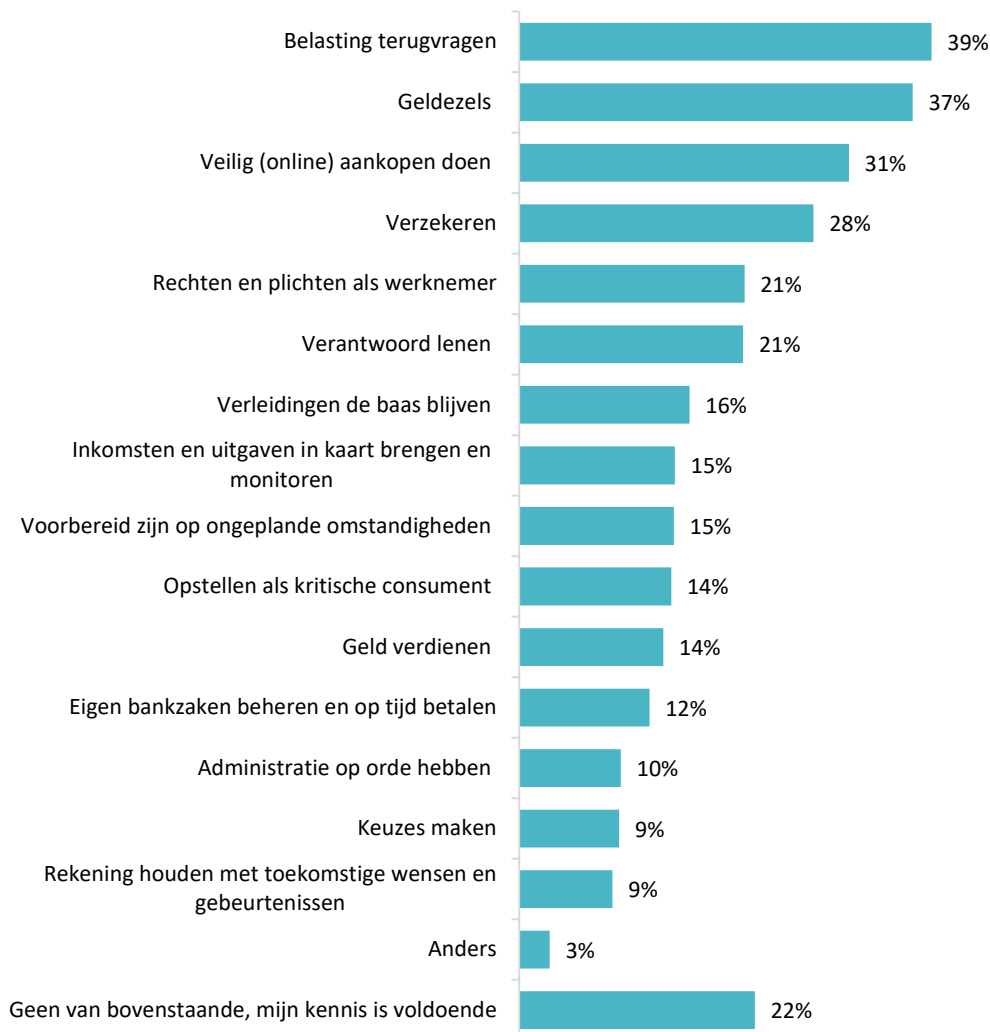

Tijdens de diepte-interviews is niet rechtstreeks gevraagd naar een gevoel van bekwaamheid, maar de meeste docenten maakten niet de indruk zich onbekwaam te voelen. Een enkeling gaf aan meer over cryptovaluta te willen weten.

In het kwantitatieve onderzoek hebben we docenten ook gevraagd over welke onderwerpen ze zelf meer zouden willen leren om studenten beter te kunnen doceren. Ze zouden het liefst zelf meer willen leren over de onderwerpen 'Belasting terugvragen' (39%), 'Geldezels' (37%) en 'Veilig (online) aankopen doen' (31%). Ruim een vijfde (22%) zou over geen van de voorgelegde onderwerpen meer willen leren.

Over welke onderwerpen zou u graag zelf meer leren om uw studenten beter te kunnen doceren over (het bevorderen van) hun financiële vaardigheden? (n=180)

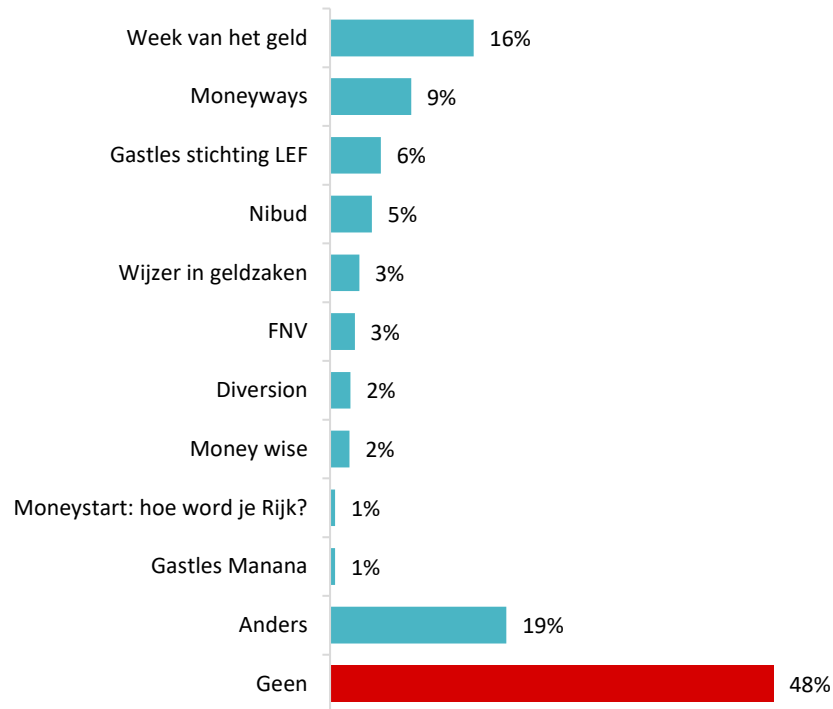

5.8 Bekendheid en gebruik educatieve projecten

Aan alle docenten is door middel van een open vraag (spontaan) gevraagd welke (educatieve) projecten of projectweek ze kennen die tot doel hebben de financiële vaardigheden van studenten te verbeteren. De antwoorden zijn zoveel mogelijk ingedeeld in een categorie³. Bij de codering/indeling hebben we zoveel mogelijk gebruikgemaakt van de categorieën die in de 'gesloten' vraag worden gebruikt (zie volgende pagina). We hebben dit aangevuld met andere veelgenoemde antwoorden. Bijna de helft van de docenten (48%) kan geen project/projectweek noemen. Docenten die wel (educatieve) projecten/projectweken kennen, noemen voornamelijk de 'Week van het geld' (16%) en 'Moneyways' (9%).

Welke (educatieve) projecten of projectweek kent u die tot doel hebben de financiële vaardigheden van studenten te verbeteren, al is het alleen maar van naam? (n=180)

³ De antwoorden in de categorie "anders" zijn te divers om in een categorie te kunnen indelen.

Hierna is (geholpen) een aantal initiatieven en materialen voorgelegd. Onder docenten zijn de 'Week van het geld' (42%), 'Moneyways' (26%) en 'Bijna 18. Nu regelen!' (23%) het meest bekend. Bijna een kwart (23%) zegt geen van de initiatieven en materialen (geholpen) te kennen.

Wilt u aangeven welke van deze initiatieven/materialen u kent, al is het alleen maar van naam? Meerdere antwoorden mogelijk (n=180)

Significante verschillen:

- Van de docenten die het meest lesgeven aan studenten van niveau 1 kent 10% de Week van het geld geholpen.
- Docenten uit middelgrote steden (100.000 – 300.000 inwoners) kennen vaker geen enkel initiatief (36%).

Financiële educatie in het mbo

(De website van) Wijzer in geldzaken en de Week van het geld zijn bij sommigen echt bekend. Velen hebben er wel van gehoord, maar krijgen er 'niet echt warme gevoelens' bij en maken er, op een enkele docent na, geen gebruik van. Opmerkingen die gemaakt worden zijn:

- *Het zou best handig zijn als er een site was waar je alles kon vinden.*
- *Is de Week van het geld niet vooral voor het basisonderwijs?*
- *Ze moeten veel meer aan promotie doen.*
- *Misschien dat er een les gemaakt kan worden kijken van: ik word 18, wat komt er op mij af? Dat onderwerpen als stemmen, zorgverzekering, inkomsten en uitgaven of dat je een boete krijgt wanneer ze zich niet afmelden voor hun ov kaart, enzovoort.*

Het NIBUD is bekend bij de docenten en wordt gewaardeerd. FNV, stichting LEF, de Rabobank en Moneyways worden ook in positieve zin benoemd. Een docent gaf daarbij wel aan dat hij soms het overzicht verliest door alle verschillende partijen:

- *De stichtingen groeien als paddenstoelen uit de grond, ik weet niet wat betrouwbaar is.*

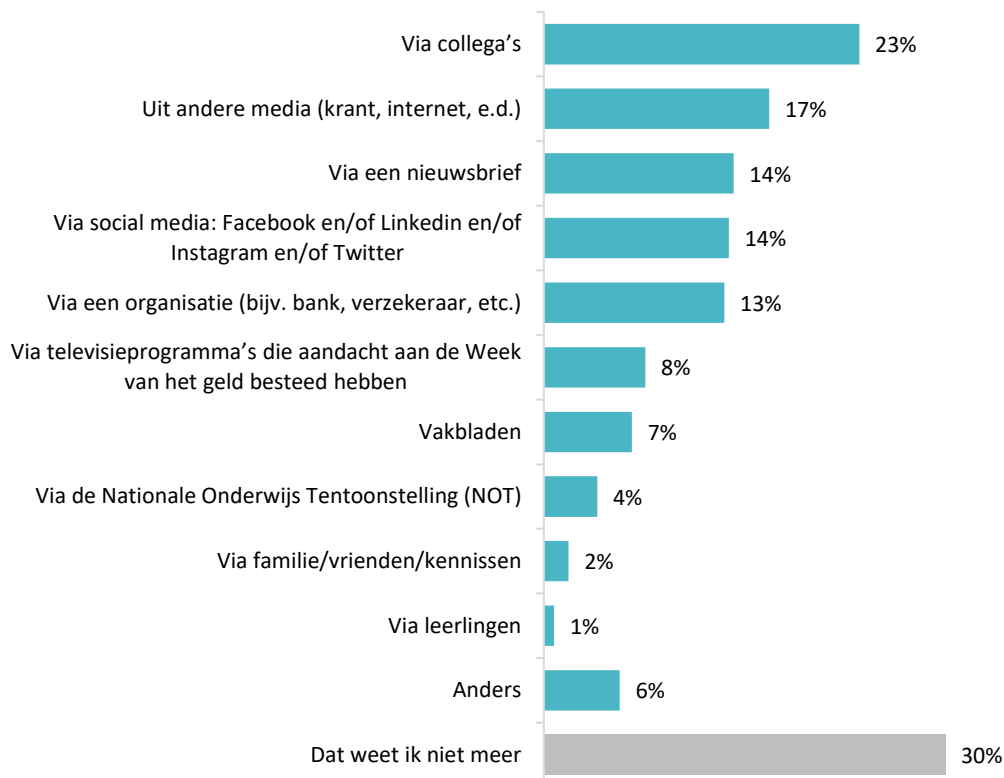
5.9 Week van het geld: bekendheid en aandacht

Aan de docenten die (geholpen) bekend zijn met de Week van het geld (42%, n=75; zie pagina 32) hebben we het volgende gevraagd: hoe zij dit initiatief hebben leren kennen, voor welke onderwijssectoren het volgens hen bedoeld is en of ze weleens hebben meegedaan.

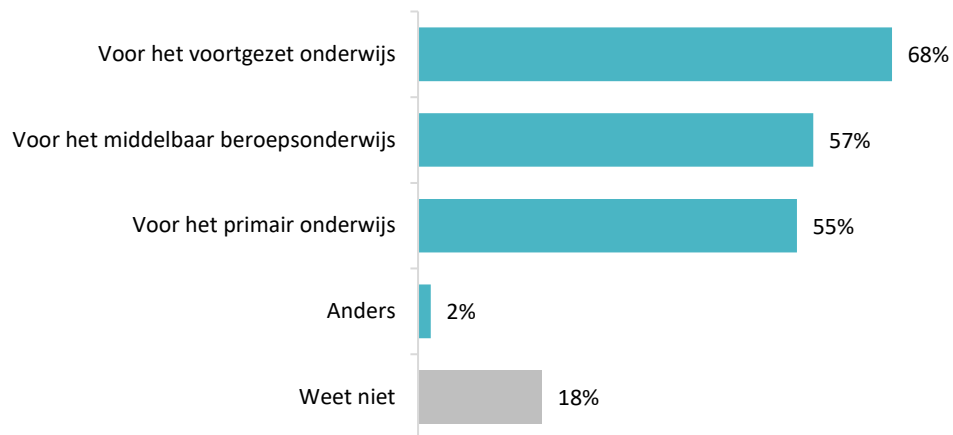
De Week van het geld is met name bekend via: 'collega's' (23%) en 'uit andere media' (krant, internet, e.d.) (17%). Drie op de tien docenten weet niet meer hoe ze de Week van het geld hebben leren kennen.

Hoe heeft u de Week van het geld leren kennen?
Meerdere antwoorden mogelijk (n=75)

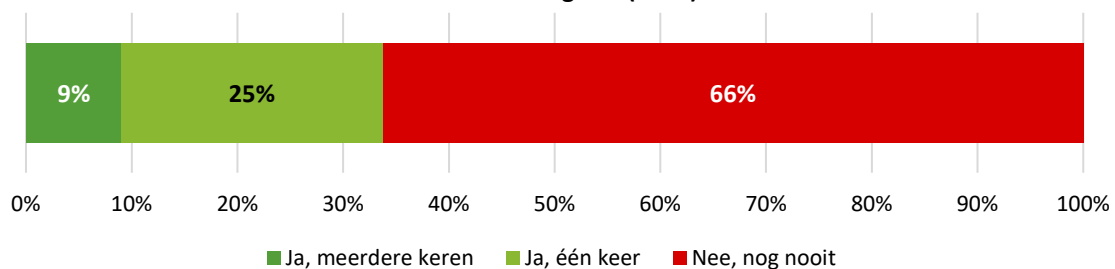
Twee derde van de docenten (68%) die bekend zijn met de Week van het geld denken dat de Week van het geld voornamelijk bedoeld is voor het voortgezet onderwijs. Tevens noemt 57% het middelbaar beroepsonderwijs en 55% het primair onderwijs.

Voor welke onderwijssectoren is de Week van het geld bedoeld volgens u?
Meerdere antwoorden mogelijk (n=75)

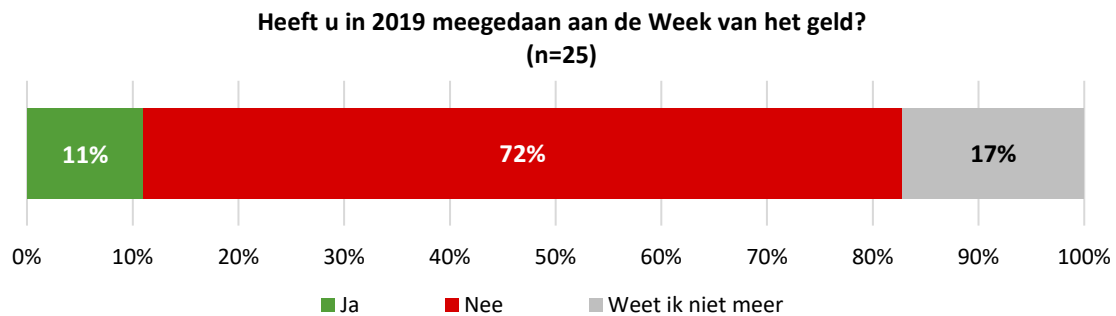

Iets meer dan een derde van de docenten (34%) die bekend zijn met de Week van het geld heeft weleens in de klas aandacht besteed aan (activiteiten rondom) de Week van het geld. Twee derde (66%) heeft dit nog nooit gedaan. Per saldo betekent dit dat 14% van alle docenten weleens aan (activiteiten rondom) de Week van het geld aandacht heeft besteed.

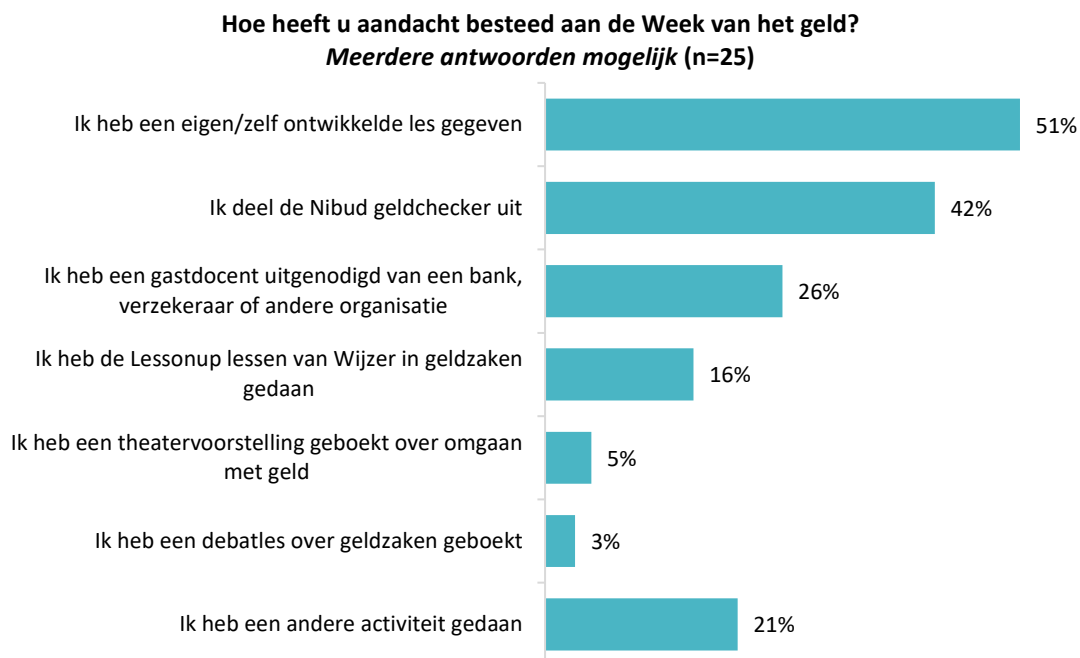
Heeft u wel eens in de klas aandacht besteed aan (activiteiten rondom) de Week van het geld?
(n=75)

Aan de docenten die hebben aangegeven dat zij in de klas weleens aandacht hebben besteed aan (activiteiten rondom) de Week van het geld (n=25) hebben we gevraagd of zij in 2019 mee hebben gedaan aan de Week van het geld. Circa een tiende (11%) van de docenten heeft in 2019 meegedaan. Bijna driekwart (72%) heeft niet meegedaan en 17% weet het niet meer. Per saldo betekent dit dat 2% van alle docenten in 2019 mee heeft gedaan aan de Week van het geld.

Iets meer dan de helft van de docenten die weleens in de klas aandacht hebben besteed aan (activiteiten rondom) de Week van het geld heeft dit gedaan door een eigen of zelf ontwikkelde les te geven. Daarnaast heeft 42% de Nibud geldchecker uitgedeeld en heeft 26% een gastdocent van een bank, verzekeraar of andere organisatie uitgenodigd.

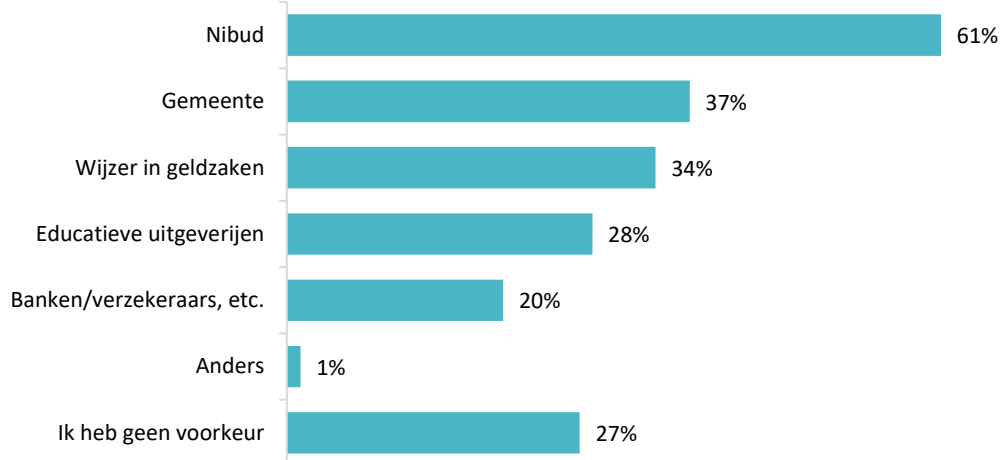
5.10 Bereik docenten

Aan alle docenten is gevraagd van wie en hoe zij het liefst informatie/materiaal zouden willen ontvangen als het gaat om de financiële vaardigheden van mbo-studenten. De meerderheid van de docenten (61%) geeft aan het liefst informatie/materiaal over dit onderwerp te ontvangen van Nibud. Daarnaast geeft ruim een derde (37%) aan het liefst informatie/materiaal van de gemeente te willen ontvangen. Een derde (34%) ontvangt het liefst informatie/materiaal van Wijzer in geldzaken.

Van wie zou u het liefst informatie/materiaal willen ontvangen als het gaat om de financiële vaardigheden van mbo-studenten?

Meerdere antwoorden mogelijk (n=180)

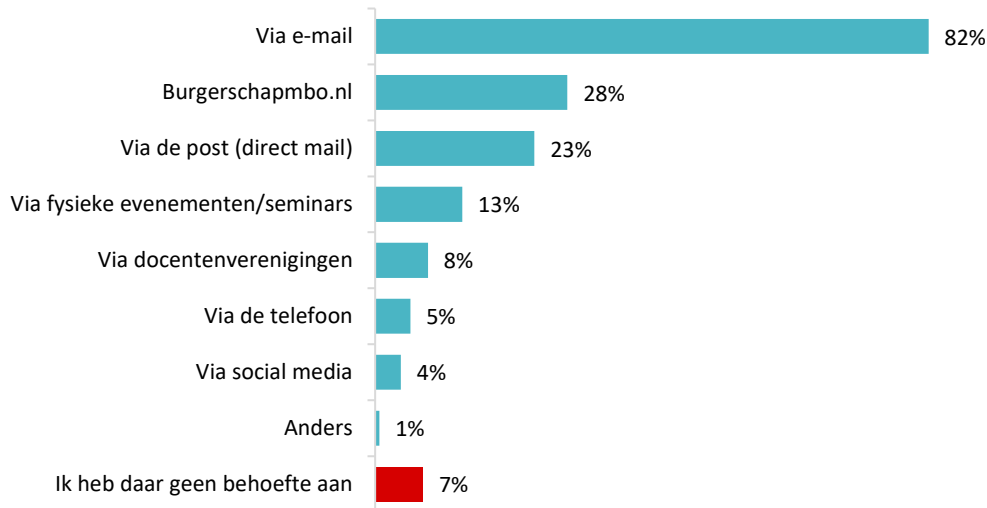
Significante verschillen:

- Van de docenten die het meest lesgeven aan studenten van niveau 1 geeft 80% de voorkeur aan informatie/materiaal van de gemeente.
- Docenten uit middelgrote steden (100.000 – 300.000 inwoners) geven vaker de voorkeur aan informatie/materiaal van Wijzer in geldzaken (50%).

We hebben ook gevraagd hoe docenten het liefst benaderd willen worden. Een ruime meerderheid (82%) geeft de voorkeur aan informatie via e-mail te ontvangen.

Hoe zou u het liefst benaderd willen worden over lesmateriaal/informatie als het gaat om de financiële vaardigheden van mbo-studenten?

Meerdere antwoorden mogelijk (n=180)

Significant verschil:

- De docenten die 56 jaar of ouder zijn, geven vaker de voorkeur aan Burgerschapmbo.nl (46%).

Als gevraagd wordt door wie de docenten het liefst benaderd willen worden, geven de docenten aan dat het hun niet echt uitmaakt of zij door bijvoorbeeld de gemeente of andere instanties benaderd worden, zolang deze maar experts zijn op het gebied van financiële vaardigheden.

Daarnaast geven de docenten aan dat zij een voorkeur hebben om de informatie via een (persoonlijke) mail te ontvangen.

- *De gemeente of instanties kunnen via de school een lijst opvragen met alle mailadressen van docenten die bijvoorbeeld burgerschap als vak geven.*

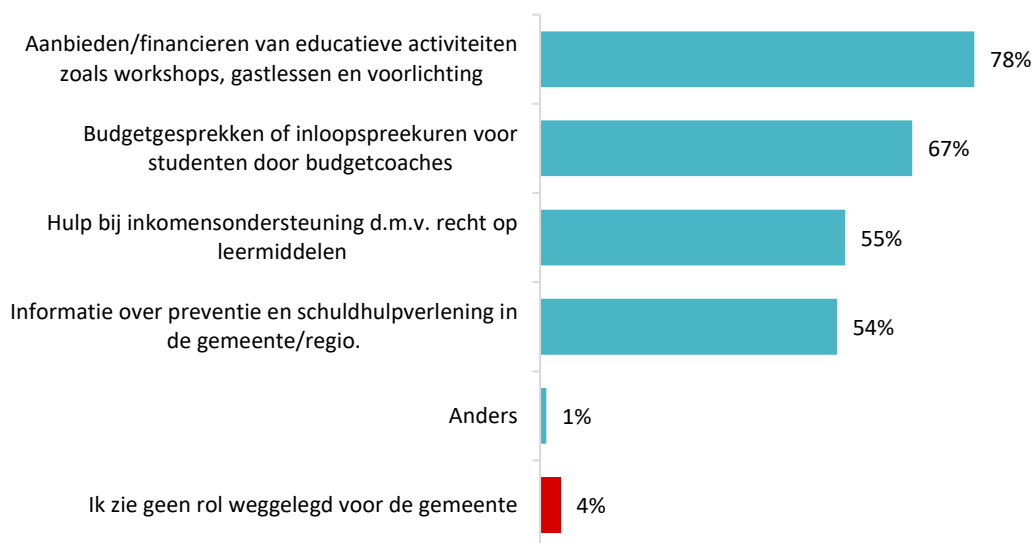
Daarbij wordt wel aangegeven door de docenten dat "Een nieuwsbrief vaak in de prullenbak verdwijnt." en dat het geen maandelijks mail moet worden, omdat "het dan een overkill wordt aan informatie." Twee docenten zouden graag een mail willen ontvangen van betreffende instanties met het verzoek een persoonlijke afspraak te maken.

5.11 Rol gemeente

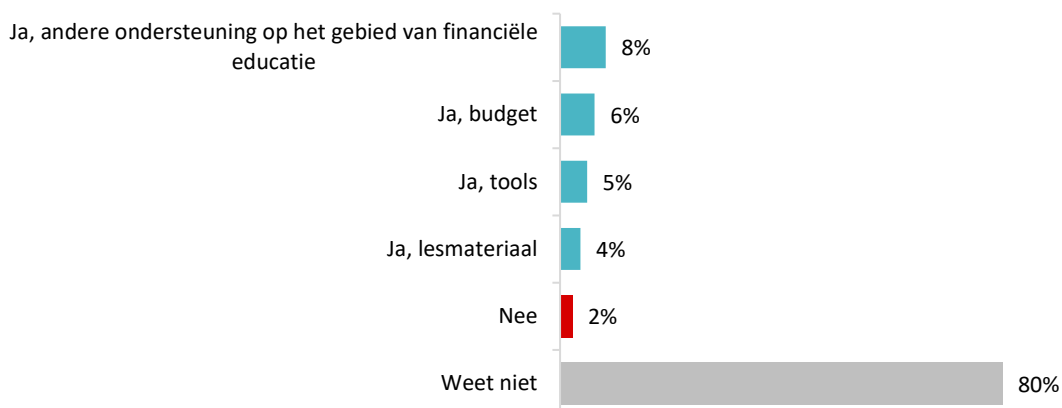
We hebben aan alle docenten gevraagd welke rol zij voor de gemeente zien in het kader van financiële educatie. De ruime meerderheid van de docenten (78%) geeft aan dat zij het aanbieden/financieren van educatieve activiteiten zoals workshops, gastlessen en voorlichting als een rol voor de gemeente zien. Daarnaast geeft twee derde van de docenten (67%) aan dat de gemeente budgetgesprekken of inloopspreekuren voor studenten door budgetcoaches zou kunnen organiseren. Een klein gedeelte (4%) ziet geen rol weggelegd voor de gemeente.

Welke rol ziet u voor gemeenten in het kader van financiële educatie?
Meerdere antwoorden mogelijk (n=180)

De meerderheid van de docenten (80%) weet niet of hun gemeente budget, lesmateriaal en/of tools op het gebied van financiële educatie aanbiedt.

Biedt uw gemeente budget, lesmateriaal en/of tools op het gebied van financiële educatie aan?
Meerdere antwoorden mogelijk (n=180)

Financiële educatie in het mbo

Uit de diepte-interviews blijkt dat de meeste docenten geen/nauwelijks hulp op het gebied van financiële educatie verwachten, slechts een enkele docent geeft daarbij aan dat de gemeente samen met mbo-docenten lessen zouden kunnen maken voor studenten om financiële educatie te behandelen.

Wel verwachten de docenten hulp van de gemeente als het gaat om studenten te helpen bij (het voorkomen van) financiële problemen. Docenten zouden het prettig vinden als gemeenten op school aan studenten en/of docenten zouden komen vertellen wat ze te bieden hebben en zich meer zichtbaar maken:

- *Vaak is de gemeente niet zichtbaar voor de studenten, dus dan hebben studenten logischerwijs ook geen toegang tot de informatie. De gemeente zou aan de studenten moeten aangeven dat zij faciliteiten aanbieden vanuit de overheid en ook welke faciliteiten dit zijn.*

Docenten zijn gericht op educatie, niet op hulpverlening, en verreweg het grootste deel van de geïnterviewde docenten verwacht – in tegenstelling tot wat uit het kwantitatief onderzoek naar voor komt – niet dat de gemeente hen helpt bij educatie. Zij zien dit niet als een rol voor de gemeente. Zij verwachten wel van de gemeente dat die studenten met financiële problemen helpt, maar hebben er weinig zicht op hoe de gemeente dat doet. Een paar docenten vermelden dat ze zeer tevreden zijn over de hulpverlening van de gemeente Amsterdam.

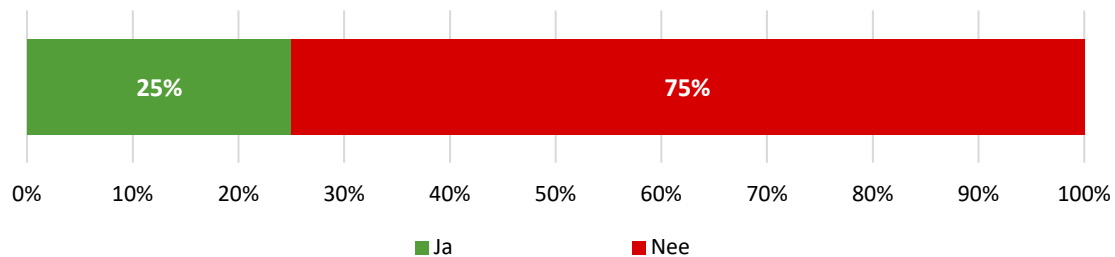
- *Hoeveel studenten financiële problemen hebben? Dat is moeilijk om te zeggen, ik denk 5-10%. Dat weet de budgetcoach wel, die wordt gefinancierd door de gemeente Amsterdam.*
- *Of ik wat van de gemeente verwacht? Nee, eigenlijk niet. Ze komen pas aan bod als mensen echt in de schuldsanering zitten. Mij is niet bekend of ze wat aan preventie doen.*

5.12 Tips en suggesties voor Wijzer in geldzaken en gemeenten

Een kwart (25%) van de docenten heeft tips of suggesties hoe Wijzer in geldzaken en hun eigen gemeente hen als mbo-docent kan helpen om nog beter aandacht te besteden aan de financiële vaardigheden van mbo-studenten.

Heeft u tips/suggesties hoe u als mbo-docent door deze organisaties en/of uw eigen gemeente (beter) geholpen kan worden om nog beter aandacht te besteden aan de financiële vaardigheden van de mbo-studenten? (n=180)

Voorbeelden van vaker genoemde tips of suggesties zijn:

- Actiever communiceren.
- Meer mogelijkheden voor gastlessen.
- Meer kant-en-klaar materiaal.

De volgende afsluitende 'gouden' tips zijn tijdens de diepte-interviews gegeven. Dit zijn alle gegevens tips. Belangrijke aspecten zijn: creëer bewustwording bij studenten en spreek studenten op het juiste niveau en met de juiste toon aan. Bijvoorbeeld door concrete lessen te maken waar de studenten echt wat aan hebben in de praktijk. Zorg ook voor toegankelijke zorg voor studenten.

- *Bewustwording bij studenten is belangrijk. Zou breder moeten. Zoals Bob jij of bob ik, maar dan over geld. De Bob aanpak slaat goed aan, is heel bekend en heel gewoon om daar afspraken over te maken.*
- *Algemene tip voor lesmateriaal: Het valt mij op dat er veel wordt gesproken over kinderen/leerlingen. De voorbeelden zijn vrij kinderachtig, soms is het niveau best laag, maar qua leeftijd en denkwijze niet. Ik zou juist volwassen onderwerpen behandelen, alleen meer moeite doen om het uit te leggen.*
- *Alle scholen/burgerschap docenten aanschrijven met een melding van: 'Deze onderwerpen kun je bespreken: urgentie van financiële educatie aanduiden'. Sommige docenten weten niet dat het zo erg onder studenten is, dus dat duidelijk maken.*
- *Als zij (NIBUD, Wijzer in geldzaken) veel materialen hebben, laat het dan weten. Uitgevers stalken je. Ik haal veel uit Prodemos, veel over politiek. Die hebben een goede website.*
- *De taal moet simpeler; filmpjes etc. is mooi en meer van deze tijd. Te veel moeilijke woorden, te snel, ze missen de kern. Ook Nederlandse studenten.*
- *De toegankelijkheid van de gemeente/instanties (bijvoorbeeld een gastles/workshop voor docenten organiseren): "Dat wij op een eenvoudige manier kunnen deelnemen en dat wij dan kennis daarvan kunnen meenemen in onze lessen over financiële (zelf)redzaamheid."*

- *Duidelijker maken dat het ook voor het mbo-studenten is (Week van het geld).*
- *Een mooi duidelijk overzicht van het aanbod (lesmateriaal, gastdocenten, etc.).*
- *En een digitale vorm aanbieden, omdat veel onderwijs daarnaar toe gaat.*
- *Er is voldoende informatie misschien meer via Instagram en TikTok. Een nieuwsbrief op papier is kansloos, liever filmpje over hoe iets zit.*
- *Er is veel informatie maar die is niet altijd bekend. Studenten stellen gemakkelijker vragen aan een persoon dan dat ze zelf op zoek gaan. Websites van Nibud, WiG, gemeente zijn best vriendelijk maar jongeren zijn lui. Misschien vanaf 18 een nieuwsbrief? Vragen die komen gaan vaak over DUO.*
- *Er valt een heel deel weg, in burgerschap staat het volgende: "De student heeft inzicht in zijn eigen wensen in relatie met zijn financiële speelruimte. En het is nodig dat de student bij de aanschaf van producten en diensten afwegingen kan maken met betrekking tot maatschappelijke belangen zoals duurzaamheid en gezondheidsaspecten." – dit mag wat mij betreft uitgebreid worden en resultaatgericht.*
- *Gemeente moet zich meer zichtbaar maken naar lagere niveaus in het mbo. Studenten op praktisch opgeleide opleidingen in wij-zij modus. Instanties moeten inzetten op de band tussen hen en studenten.*
- *Gesprektafel organiseren (elkaar ontmoeten) over dit onderwerp (financiële educatie), hoe we met z'n alle daar over kunnen praten en bespreken om dingen te voorkomen.*
- *Gezonde voeding kost ook geld, aanleren dat dat belangrijk is. Er gaat veel geld naar friet en chips. De methode zou hier aandacht aan kunnen besteden.*
- *Gratis aanvullend materiaal, bijvoorbeeld PowerPoint met uitleg, etc.*
- *Het gaat heel goed, er is heel concreet lesmateriaal, hele goede websites voor docenten en studenten. De site van DUO is goed, NIBUD is goed, week van het geld is goed, WiG is goed.*
- *Het is belangrijk om te weten waar jongeren zich mee bezig houden; als je iets ontwikkelt, praat met jongeren. Moet echt passen bij hun belevingswereld. Ze doen bijvoorbeeld aan beleggen, dat had ik nooit gedacht.*
- *Iets structureels zou het moeten zijn in de lessen, dat is belangrijk. Een SLB programma schrijven, 2 à 3 weken een thema behandelen (verzekeringen, belastingen, loonstroken, etc.) en dat bijvoorbeeld in elk blok terug laten komen.*
- *Ik zou het fijn vinden als ze meer zichtbaar zijn voor ons (wij moeten nu hun opzoeken, het zou fijn zijn als dit andersom is).*
- *Jongeren in begeleid wonen projecten worden vanaf hun 18^e los gelaten. Dat is te vroeg.*
- *Laat DUO ook studenten interviewen.*
- *Laat OCW Burgerschap concreter invullen.*
- *Lessen kant en klaar maken, zodat docenten zelf niet veel werk eraan hebben.*
- *Mbo is praktisch ingesteld, dus het moet praktisch toepasbaar zijn.*
- *Misschien dat het makkelijk ondersteund kan worden door korte filmpjes.*
- *De methode ieder jaar updaten bijvoorbeeld met phishing en cryptomunten.*
- *Resultaten van dit onderzoek graag terugkoppelen.*
- *Sluit echt aan bij de belevingswereld van de studenten, niet over maar met ze praten.*
- *Studenten bevragen: wat wil jij leren? Doe dit onderzoek bij studenten!*
- *Studiefinanciering, hoe dat precies werkt, schulden, leningen. Hebben studenten vaak geen idee van. Zou goed zijn als DUO (Groningen) daar meer aan doet, vooral ook voor niveau 4 studenten die naar het HBO en eventueel uit huis gaan.*
- *Toegankelijk maken (voor studenten). Ik heb zelf al soms op een overheidswebsite moeite met het taalgebruik, dus voor een mbo student al helemaal niet. Niet alleen zichtbaar maar ook begrijpelijk.*
- *Vanuit docentopleidingen wordt er weinig aandacht aan financiële educatie besteed, zou meer kunnen zijn. Docent heeft kort geleden docentenopleiding maatschappijleer afgerond en daar kwam het niet aan de orde. Gaat niet over geld en werk.*
- *Vanuit organisaties komt er vaak een PowerPoint maar iemand in de klas werkt beter; dat is meer concreet, concretere aanwijzingen.*

- *Verhoog het minimumloon.*
- *Vooraf nadenken over hoe je studenten bereikt. Ga naar scholen, deel flyers uit, hang posters op, zichtbaarder zijn is essentieel.*
- *Waarom richten WiG en Nibud enzovoort zich op docenten burgerschap? En niet op zorgafdelingen?*
- *Ze zijn niet met geld bezig. Alleen een jaar burgerschapslessen is te weinig, er moet continu aandacht voor zijn.*
- *Zo jong mogelijk beginnen; iemand die nooit met spaar- of zakgeld om heeft leren gaan, start veel later met financiële ontwikkeling; problemen worden vaak van generatie op generatie doorgegeven, dat is niet met een uurtje les in budgetteren opgelost. Alle interventies moeten gedaan worden, de basis ligt niet bij het MBO, moet eerder. Wordt ook eerder gedaan, op VMBO. Er gebeurt al veel in het onderwijs, er is voorkennis en vaardigheden. Het is meer opfrissen op het MBO, inzichten toevoegen, toekomstperspectief.*
- *Zoek contact met de scholen. Niet via de post, die belandt in de docentenkamer. Dus liever bezoek en directe mail naar docenten.*
- *Zou handig zijn als de gemeente nieuwsbrieven heeft met financiële educatie tips and tricks. Om up-to-date te blijven.*
- *Zzp'er worden, daar komt veel bij kijken. Mag onderwijs meer aandacht aan besteden.*

6 BIJLAGE: RESPONSVANTWOORDING EN BETROUWBAARHEID

Responsverantwoording van het kwantitatieve onderzoek

De gerealiseerde netto-respons van de docenten is vergeleken met de populatie voor de kenmerken denominatie en vakantieregio. Voor de zeer kleine verschillen in de verdeling tussen de populatie en het onderzoek is er een herweging gedaan. De resultaten zijn zodoende representatief voor de populatie als geheel.

Provincie	Populatie	Onderzoek	Weging
Drenthe	2%	2%	0,95
Flevoland	2%	1%	1,43
Friesland	5%	8%	0,57
Gelderland	14%	13%	1,07
Groningen	6%	2%	3,81
Limburg	5%	4%	1,07
Noord-Brabant	17%	13%	1,37
Noord-Holland	13%	13%	0,99
Overijssel	6%	14%	0,44
Utrecht	13%	8%	1,63
Zeeland	2%	2%	0,71
Zuid-Holland	16%	19%	0,82

Kenmerk	Percentage (na weging)
Stedelijkheid	
G4 (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht)	25%
Middelgrote steden (100.000-300.000)	39%
Kleinere steden (minder dan 100.000)	37%
Dimensies Burgerschap	
Geeft alle vier dimensies van Burgerschap	99%
Geeft alleen de economische dimensie van Burgerschap	1%
Is het vak Burgerschap uw hoofdvak?	
Ja	59%
Nee	41%
Geeft naast u Burgerschap nog meer vakken?	
Ja	83%
Nee	17%
Heeft u een opleiding gedaan die aansluit bij het vak Burgerschap?	
Ja	60%
Nee	40%
Leeftijd	
Gemiddelde	43 jaar

Kenmerk	Percentage (na weging)
Geeft Burgerschap aan - <u>niveau</u>	
Studenten niveau 1 (de entreeopleiding)	8%
Studenten niveau 2	52%
Studenten niveau 3	68%
Studenten niveau 4	71%
Geeft meeste uren Burgerschap aan:	
Studenten niveau 1 (de entreeopleiding)	5%
Studenten niveau 2	30%
Studenten niveau 3	15%
Studenten niveau 4	50%
Geeft Burgerschap aan - <u>sector</u>	
Zorg, Welzijn en Sport	29%
Zakelijke Dienstverlening en Veiligheid	21%
Handel	17%
Techniek en Gebouwde Omgeving	16%
ICT en Creatieve Industrie	15%
Voedsel, Groen en Gastvrijheid	13%
Mobiliteit, Transport, Logistiek & Maritiem	10%
Specialistisch Vakmanschap	8%
Entree	7%
Geeft meeste uren Burgerschap aan:	
Zorg, Welzijn en Sport	24%
Zakelijke Dienstverlening en Veiligheid	15%
Handel	10%
Techniek en Gebouwde Omgeving	15%
ICT en Creatieve Industrie	12%
Voedsel, Groen en Gastvrijheid	11%
Mobiliteit, Transport, Logistiek & Maritiem	3%
Specialistisch Vakmanschap	4%
Entree	5%

Betrouwbaarheid van de resultaten

Om inzicht te geven in de nauwkeurigheidsmarges die op elk steekproefonderzoek van toepassing zijn, hieronder een tabel met bij verschillende netto-respons-aantallen de bijbehorende nauwkeurigheidsmarges. Hierbij is uitgegaan van een betrouwbaarheid van de resultaten van 95% (betrouwbaarheid = de mate waarin bij herhaalde meting dezelfde resultaten worden verkregen) en een populatie van circa N = 1.000 docenten Burgerschap in het mbo.

Netto-respons	Uitkomst 50%-50%	Uitkomst 75%-25%	Uitkomst 90%-10%
100	9,3%	8,1%	5,6%
150	7,4%	6,4%	4,4%
180 <i>(de respons van dit onderzoek)</i>	6,6%	5,7%	4,0%
250	5,4%	4,6%	3,2%
300	4,7%	4,1%	2,8%

Toelichting op de tabel

Voorbeeld: bij een netto-respons van n=180 docenten dient er bij een uitkomst van bijvoorbeeld '75% kent een project' en '25% niet' rekening mee te worden gehouden dat de werkelijke percentages zullen liggen tussen:

- Kent het project: 69,3% (75% -/ - 5,7%) en 80,7% (75% + 5,7%).
- Kent het het project niet: 19,3% (25% -/ - 5,7%) en 30,7% (25% + 5,7%).

Responsverantwoording van het kwalitatieve onderzoek

Er zijn 30 diepte-interviews met mbo-docenten Burgerschap gehouden. Een interview duurde circa 45 minuten. De verdeling naar plaats is als volgt.

Plaats	Aantal
1. Amsterdam	6
2. Rotterdam	4
3. Middelgrote steden (meer dan 100.000 inwoners)	10
4. Kleine steden (minder dan 100.000 inwoners)	10
Totaal	30